

מאמר א

כוסות הישועה

'מדלג על ההרים' בארבע לשונות הגאולה ובחלומו של שר המשקים

תמצית ענינה של יציאת מצרים, מקופלת בבשורת הגאולה, אשר נחלקה לד' לשונות, 'הוצאתי' 'הצלת' 'וגאלתי' 'ולקחתי'. ואף שיכולה היתה בשורה זו להאמר בלשון אחת, מכל מקום היות ובכלל הגאולה היו טמונות כמה וכמה גאולות, וכפי שביארו המפרשים, שנגאלו ישראל משעבוד, ומעינוי, ומעול מצרים וכיוצ"ב, לכך נתייחדה כנגד כל גאולה שכזו, לשון מיוחדת של הבטחת הישועה מאת השי"ת.

קושית המרדכי בפסחים - מדוע תקנו ד' כוסות ולא ד' מצות

והנה, כנגד כל אחת מן הלשונות הללו, המסמלות ענין מיוחד ומסוים מכלל תרכובת הגאולה, תקנו חז"ל את שתיית ארבע הכוסות בפסח. וידועה קושית המרדכי (פסחים, רמז תרי"א), שלכאורה מדוע לא תקנו כנגד ד' לשונות הגאולה אכילת ד' מצות, [שהרי המצות עדיפות מן היין בכך שמסמלות הן את הגאולה].

ואמנם, מצינו בירושלמי (פסחים פ"י ה"א) טעם נוסף למצות ד' כוסות, שנתקנה כנגד ד' הכוסות שנראו לשר המשקים בחלומו. ולטעם זה יתבאר היטב מדוע תקנו דוקא ד' כוסות יין ולא ד' מצות. ברם, עצם הדבר תמוה עד מאד, שלכאורה מה ענינם של ד' כוסות של פסח אצל חלומו של שר המשקים, ועל פניו נראה שאין זו אלא אסמכתא בעלמא לתקנת חז"ל ותו לא. [וכמו כן, ידועה ההערה בסתירת דברי רש"י בפסחים (צ"ט): שפירש, שארבע הכוסות הם כנגד לשונות הגאולה, ובמקום אחר (שם, קח.) פירש, שהם כנגד כוסות שר המשקים].

וביותר יקשה לאור דברי המדרש (בי"ר פח, ה) שבחלום זה היו טמונים ענינים נשגבים וכבירים הרומזים לגאולתם של ישראל, וכפי שדרשו, ויספר שר המשקים, והנה גפן לפני, אלו ישראל. ובגפן שלשה שריגים, אלו משה אהרן ומרים. והיא כפורחת, הפריחה גאולתן של ישראל, עלתה נצה, הנצה גאולתן של ישראל, הבשילו אשכולותיה ענבים, גפן שהפריחה מיד הנצה, ענבים שהנצו מיד בשלוי. ויש להתבונן ולהעמיק במהות הקשר שבין חלומו הפרטי של שר המשקים, לישועתם של כלל ישראל.

הואיל והוא חפץ בגאולתכם, אינו מביט בחשבונכם

והנה, אף שנגזרו על ישראל ארבע מאות שנות שעבוד, לא נשתעבדו אלא רד"ו שנים, והמפרשים האריכו לבאר כיצד נתקיים השעבוד במלואו, וכיצד נשלמה גזירת השעבוד עד תומה. ברם, במדרש מצינו, שאכן לא נשלם סך ימי השעבוד, היות והקב"ה דילג על הקץ, וגאל את ישראל בזכות האבות. וכפי שדרשו חז"ל (ילקוט ש"ש שמות, רמז קע), 'בשעה שאמר משה לישראל בחודש הזה אתם נגאלים, אמרו לו, היאך אנו נגאלים, לא כך אמר הקב"ה לאברהם אבינו, ועבדום ועינו אותם ארבע מאות שנה, והלא אין בידינו אלא ר"י שנים. אמר להם, הואיל והוא חפץ בגאולתכם אינו מביט בחשבונכם, אלא מדלג על ההרים, מדלג על הקצים ועל החשבונות'. וכן דרשו (שם, בראשית רמז עז), 'דילג הקב"ה על הקץ בזכות האבות שהם הרי עולם, ובזכות בני יעקב שהם גבעות עולם'. וכן (שם, שה"ש רמז תקפ"ו), 'מדלג על ההרים בזכות אבות, מקפץ על הגבעות בזכות אמהות'.

וביאר החיד"א ב'שמחת הרגלי' (דף סה"ו), שהנה לכשנדקדק בדבר נמצא, שמתחילה נגזר על ישראל להשתעבד ת"ל שנים, וכמו שנאמר (שמות יב, ז) "מקץ שלשים שנה וארבע מאות שנה יצאו כל צבאות ה' מארץ מצרים". ואף שנאמר לאברהם "גר יהיה זרעך בארץ לא להם ארבע מאות שנה", כבר ביאר הרמב"ן (שם, מ"ו) 'כי באומרו יודור רביעי ישובו הנה, הודיעו שלא

ישבו מיד בסוף ד' מאות שנה, אלא עד דור רביעי, ובוה ירמוז לשלשים שנה הללו. ברם, למעשה נשתעבדו ישראל רק פ"ו שנים, וכפי שמצינו במדרש חזית (עין באוצר המדרשים, עמ' 148). שעיקר השעבוד החל משנולדה מרים [שנקראת ע"ש "וימררו את חייהם"], וביציאת מצרים מלאו לה פו' שנים. ונמצא, שישראל נשתעבדו בפועל רק פ"ו שנים, שהם חמישית מִסְפַּךְ ת"ל שנים, וד' חמישיות נגרעו משנות השעבוד, ע"י שדילג הקב"ה על הקץ.

ישראל כגפן שדורכים עליו ואח"כ עולה על שולחן מלכים

ועתה נשכיל לראות, כיצד נרמוז ניכוי ארבעת חלקי השעבוד, בארבע הכוסות שראה שר המשקים בחלומו. שהנה ביאר היפה תואר (ב"ר פח, ה). שתכלית חלומותיהם של שְׂרֵי פרעה היתה כדי שעל ידם יעלה יוסף לגדולה, וירדו יעקב ובניו למצרים, ותִּחַל גלות מצרים. ולכך הראהו הקב"ה ליוסף, ע"י חלומו של שר המשקים, את כל הקורות את בני ישראל במצרים, עד אשר יגאלו.

וזהו שדרשו (שם), 'אמר יוסף לשר המשקים, בשרתני בשורה טובה; דהיינו שיוסף ידע שהחלום לא בא אלא לבשרו טובתם של ישראל, ולכך נדמו בו לגפן, שכשם שהגפן דורכים עליו ובוועטים בו, ואחר זמן עולה על שולחן מלכים, כך ישראל יִרְדוּ מצרימה וישתעבדו בעבודת פרך, והכל יהיו דורכים עליהן, אך לאחר מכן יעלו למדרגה עליונה ויהיו מלכים.

והתורת חיים (חולין צב.), הוסיף, שמלבד זאת, הוֹדִיעוּ ליוסף באותו החלום את דילוג הקץ, וכמבואר ברבינו בחיי (בראשית מ, ט) שכתב, 'החלום הזה מורה כי ממהר האלקים לעשות הענין, וכפי שראה פריחת הגפן ופיתוח הסמדר ובישול הענבים שהיו ענינים תכופים זה אחר זה. וזהו הדגש במה שדרשו 'הפריחה והנצה גאולת ישראל, גפן שהפריחה מִיד הנצה, ענבים שהנצו מִיד בשלו, להורות שהקב"ה ימהר את גאולתם.

'כוס' בגימטריא פו', כשיעור ד' החלקים שנחסרו מהשעבוד

ולא עוד אלא שרמזו ליוסף אף את שיעור דילוג הקץ, בד' הכוסות שנראו בחלום, שהן כנגד ד' החלקים שיחסרו משעבודם של ישראל. ונרמז הענין דוקא בכוסות יין, היות והקב"ה ימחר את קץ הישועה, והכוס מסמלת את הישועה, בבחינת "כוס ישועות אשא", ונרמז בזה שכיון שיחסרו ד' חלקים מגזירת השעבוד, יהא ראוי לישראל לשתות ד' כוסות של ישועה בכל דור ודור, כנגד ארבעת חלקי השעבוד שנושעו מהם. [וראה זה פלא, שי'כוס' בגימטריא פו', לרמז שכל רביעית שתחסר מן השעבוד היא בת פו' שנים]. ומעתה יוקדת ומאירה בעוז, שלהבת הקשר שבין חלומו של שר המשקים לגאולתם של ישראל, ולתקנת ד' כוסות בפסח, שהרי כל עיקרם של ד' הכוסות שראה בחלומו, לא באו אלא לרמז על ישועתם של ישראל.

ויש בנותן טעם לצדף לזה את דברי התרגום יונתן (ע"פ כתר יונתן בראשית מ, יב), ויאמר לו יוסף, שלוש הזמורות שלושת אבות עולם הם, אברהם יצחק ויעקב, שבני בניהם עתידים להשתעבד למצרים, בטיט ובלבנים ובכל עבודה על פני השדה, ואחרי כן נגאלים ע"י שלושה רועים [משה אהרן ומרים]. ואתה תקבל שכר טוב על חלומך הטוב שחלמת, ופתרונו זה הוא לך, שלוש הזמורות שלשת ימים הם לגאולתך. וכן אצל שר האופים, ויען יוסף ויאמר, שלשה סלים גי' שעבודים הם שעתידים בית ישראל להשתעבד, ואתה תקבל שכר רע על חלומך הרע שחלמת, וזה לך פתרונו, שלושה סלים גי' ימים הם להורגך.

וביאר המהרש"א (ח"א פסחים, טז:), שלכך למדו מיוסף (נה.) שכל החלומות הולכין אחר הפה, היות והפתרונות שאמר להם לא היו לפי האמת אלא אחר הפה, והפתרון האמיתי של חלום שר המשקה בעיני יוסף היה על גאולת ישראל. ולכך אמר לו, אתה בשרתני חלום טוב, שפתרונו האמיתי

הינו על גאולת ישראל, אף אני אכשרך טוב, ואפתור את חלומך על הצד היותר טוב, לפי שהחלום הולך אחר הפה.

מצוות הפסח רומזות לאבותינו, שבזכותם נגאלנו ממצרים

ומה יוטעם לפי זה אמרם (חולין צב.), 'שלשה שריגים, אלו האבות. והיא כפורחת עלתה נצה, אלו האמהות. הבשילו אשכולותיה, אלו השבטים', שהרי המהירות ודילוג הקץ שנרמזו במקרא זה, לא אירעו אלא בזכות האבות והאמהות והשבטים [כמדרש דלעיל].

ויש להעמיק ולהטעים ע"פ זה את דברי השל"ה הקד' (פסחים, מצה עשירה, מד), שהאבות והאמהות הם היסוד לכלל המצוות שנסתעפו מגאולת מצרים, פסח מצה ומרור, ודי כוסות. אברהם כנגד מצה שמורה. יצחק כנגד קרבן פסח, [שביקש שני גדיי עזים לפסח ולחגיגה]. ויעקב שנאמר עליו (איוב ג, כו), "לא שלותי ולא שקטתי ויבא רוגז", הוא כנגד המרור.

[ושמא זהו הטעם שהמצה קודמת למרור, אף שהשעבוד המר היה לפני הגאולה הרמוזה במצה, וזאת משום שהמצה היא כנגד אברהם, קודמת למרור שהוא כנגד יעקב].

וד' האמהות הן כנגד ארבע כוסות. שרה כנגד כוס ראשונה שבה אומרים "אשר בחר בנו מכל העמים", כמעשיה של שרה שגיירה את נשי האומות. וכוס שניה רומזת לרבקה, היות ובה מתחיל בגנות ומסיים בשבח כנגד בניה של רבקה, שמתחילה היו עובדי ע"ז כְּעֶשׂוֹ, ועכשיו קרבנו המקום כיעקב. ורחל עקרת הבית, כנגד כוס ברכת המזון, שהרי אין הברכה מצויה בביתו של אדם אלא בשביל אשתו (ב"מ נט.). ולאה כנגד כוס רביעית, שבה גומרים את ההלל, כלאה שהיללה והודתה לה, וכפי שדרשו חז"ל (ברכות ד:), 'מיום שברא הקב"ה את עולמו, לא היה אדם שהודה לו, עד שבאה לאה והודתו'.

ולדברינו לעיל יתבאר, שטעם הדבר שמצוות הפסח מורות על ענינם של האבות והאמהות, הוא משום שהגאולה לא היתה אלא בזכותם, שהרי בעבורם דילג הקב"ה על הקץ, ולכך נתייסדו מצוות הפסח על שמם.

נתנה ראש ונשובה מצרימה, כיון שלא נשלם זמן השעבוד

ולאור הדברים הנ"ל, ביאר התורת חיים את דברי המדרש (שמור"ד כא, ה), שְׁהֵשֶׁר של מצרים בא לעכב את ישראל ביציאתם, והיינו מכח הטענה שלא נשלם זמן השעבוד. [ואכן כך מפורש במדרש (אוצר המדרשים, עמ' 148), 'בשעה שיצאו ישראל ממצרים, עמד עוזא שר של מצרים לפני הקב"ה ואמר לפניו, רבש"ע אומה זו שאתה מוציא ממצרים יש לי דין עליהם, אתה גזרת על אומה זו שיהיו משועבדים תחת יד אומתי ארבע מאות שנה, ועדיין לא עברו מהם אלא שמונים ושש שנים מיום שנולדה מרים, וכשם שאתה קיים כך תהא גזירתך קיימת, ועדיין לא הגיע זמן יציאתם]. והוסיף התורת חיים, שזהו שנאמר "וַחֲמָשִׁים עָלוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל", לרמוז שנשתעבדו רק בחמישית מזמן השעבוד. [ומטעם זה מ'אן הים להיבקע לפניהם].

ובתב עוד, שמשום כך אמרו ישראל בשמעם את דברי המרגלים, "נתנה ראש ונשובה מצרימה". שכיון שלא נשתעבדו כי אם חומש מזמן השעבוד, חשדו במשה שהוציאם מדעת עצמו, שאילו הוציאם ברשות הקב"ה, לא היו האומות מעיזים להילחם בהם. וחששו שלא יארע להם כבני אפרים שמיהרו את הקץ ונהרגו, ולכך רצו לשוב למצרים ולהשתעבד עד תשלום ת"ל שנה.

ולפי זה מה יוטעמו דברי התרגום יונתן (שמות יג, יז) עה"פ, "ולא נחם אלוקים דרך ארץ פלשתים כי קרוב הוא, כי אמר אלוקים פן ינחם העם בראתם מלחמה ושבו מצרימה". וביאר, שיפן ינחם העם היינו שמא יחדו ויפחדו בראותם את הרוגי שבט אפרים, שעברו על דברי ה' ויצאו ממצרים לפני זמן הגאולה, ועקב כך ישובו מצרימה. ולהנ"ל יתפרש, שפחד זה שהיה

תוקף את ישראל לו היו רואים את בני אפרים, היה נובע מחמת שהם עצמם יצאו קודם הזמן, ולכך היו חוששים שמא יארע להם כפי שאירע לשבט אפרים, והיו שבים למצרים כדי להשלים את מכסת השעבוד.

ד' מזבחות היו במצרים, המשקוף שתי המזוזות והסוף

ובזמן כן יתבאר לפי זה, טעם אכילת ארבע כזיתות מצה בליל פסח, שהרי אכילת המצה היא על שם מהירות הקץ ודילוג, וכפי שנאמר בהגדה 'מצה זו שאנו אוכלין על שום שלא הספיק בצקם של אבותינו להחמיץ, עד שנגלה עליהם הקב"ה וגאלם', ולכך אוכלים אנו ד' חתיכות מצה, כרמז לארבעת חלקי המהירות והדילוג על הקץ.

ובן מצינו שנצטוו ישראל לקחת את השה לקרבן הפסח ד' ימים קודם שחיטתו, וכדברי המכילתא (בא, ה), 'מפני מה הקדים לקיחתו לשחיטתו ארבעה ימים שלא כפסח דורות, אמר ר' מתיא בן חרש, הרי הוא אומר 'ואעבור עליך ואראך והנה עתך עת דודים', הגיע שבועה שנסבעתי לאברהם שאגאל את בניו, ולא היו בידם מצוות להתעסק בהן כדי שיגאלו, שנאמר 'ואת ערום ועריה', ולכך נתן להם מצות דם פסח ודם מילה.

ולבאורה מדוע נצטוו להקדים את לקיחת הפסח דוקא ד' ימים קודם שחיטתו, לא פחות ולא יותר. ועוד, שלכאורה אם נניח שאכן הגיע זמן גאולתם, אם כן מה בכך שלא היתה בידם שום מצוה, והרי 'זכו-אחישנה, לא זכו-בְּעֵתָהּ', ויגאלו בהגיע עת הישועה אף שאינם ראויים.

וביאר התורת חיים כהיסוד דלעיל, שאכן אירעה הגאולה לפני זמנה, ונגרעו מהשעבוד ד' חלקים, וכנגדם מכוונים ד' ימי לקיחת הפסח, וזאת כדי שבזכות הקדמת המצוה בד' ימים, יזכו ישראל להקדמת הגאולה ולגרעון ד' חלקי הגלות. וביותר, שהשעבוד נועד לזכך את ישראל ולצרף את חומריותם, והמה נצטרפו באותם ד' ימים צירוף רוחני גדול מאוד,

ששמו נפשם בכפם, ונסתכנו סכנה גדולה ועצומה, מפני ששחטו את אלוהי מצרים, ולכך עמדו להם אותם ד' ימים, להיגאל קודם הזמן. [ויש להוסיף לכל זאת, את דברי המכילתא (בא, ט), ד' מזבחות היו לאבותינו במצרים, ואלו הם, המשקוף ושתי המזוזות והסף; ויתכן שגם מזבחות אלו ניצבים כנגד ארבעת החלקים שנגרעו מהשעבוד].

ציר הישועה- ד' לשונות הגאולה וד' הכוסות של שר המשקים

ומעתה, יואר באור יקרות תוכן ענינה של בשורת הגאולה, שנחלקה לד' לשונות ולא נאמרה כמקשה אחת, וזאת כדי לרמוז לישראל שלא יתמהו על הקדמת עת גאולתם, היות והקב"ה ידלג על הקץ, וינכה להם ד' חלקים מהשעבוד, ולכך נאמרה כנגד כל חלק, לשון מיוחדת של גאולה. וממוצא הדברים נשכיל, שהכוסות שראה שר המשקים בחלומו, ולשונות הגאולה, מורים על ענין אחד, והוא גרעון ארבעת חלקי השעבוד.

[ולפי זה נתיישבה הסתירה בדברי רש"י, שפירש שד' הכוסות הם כנגד לשונות הגאולה, וכנגד כוסות שר המשקים, שהרי כל הרביעיות הללו נובעות משורש אחד].

והיא שעמדה לאבותינו ולנו, שבכל דור ודור עומדים עלינו לכלותנו, והקב"ה מצילנו מידם. וכבימי צאתנו ממצרים, שחפץ ה' בגאולתנו, ולא הביט בחשבונות הקץ, כך יהא במהרה בעת אשר יחפוץ לגאלנו, וכדברי חז"ל (ילקוט ש"ש, רמז תקפז) 'בשעה שבא המשיח ואומר לישראל, בחדש זה אתם נגאלים, יאמרו לו, לא כך אמר הקב"ה, שהוא משעבדנו בשבעים אומות. והוא משיב להם, כיון שגלה אחד מכם לברבריא, ואחד לבריטניה, הרי זה כאילו גליתם כולכם, ובחדש הזה אתם נגאלים'.

מאמר ב

ד' לשונות הגאולה וד' מלכויות

ד' לשונות של גאולה נאמרו בגאולת מצרים (שמות ו, ו), "והוצאתי והצלתי וגאלתי ולקחתי". וכתב בעל הטורים (שם), שלשונות אלו הם כנגד ד' מלכויות, בכל פרס יון ואדום, ששיעבדו את ישראל ומשלו בהם. ויש לעיין בדבריו, שהרי הלשונות הללו נאמרו כהבטחה מאת הקב"ה, לגאול את ישראל מעבדותם ולהוציאם מארץ מצרים, ומה ענינם אצל שאר הגלויות. ועל כרחק אתה אומר, שלכלל הגלויות והגאולות שאירעו בישראל במשך הדורות, ישנה שייכות מובהקת לגאולת מצרים, ודבר זה אומר דרשני.

והנה נאמר בברית בין הבתרים (בראשית טו, יג), "כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם ועבדום ועינו אותם ארבע מאות שנה וגו', ואחרי כן יצאו ברכוש גדול". ונמצא ששיעור שנות השעבוד שנגזרו על זרעו של אברהם, היה ארבע מאות שנה. ברם, ישראל לא נשתעבדו במצרים אלא מאתיים ועשר שנים כמנין רד"ו, ולא נשלמה מכסת ימי השעבוד עד תומה, ואף על פי כן נגאלו ויצאו ממצרים, ובטעם הדבר מצינו כמה וכמה אופנים במדרשי חז"ל ובמפרשים.

מדלג על ההרים מקפיץ על הגבעות

ובילקוץ שמעוני דרשו בענין זה (פרשת בא, רמז קצ), 'קול דודי הנה זה בא. ר' יהודה אומר, קול דודי זה משה. בשעה שאמר לישראל בחדש הזה אתם נגאלים, אמרו לו היאך אנו נגאלים, לא כך אמר הקב"ה לאברהם אבינו ועבדום ועינו אותם ארבע מאות שנה, והלא אין בידינו אלא מאתיים ועשר שנים. אמר להם הואיל והוא חפץ בגאולתכם, אינו מביט בחשבונותיכם אלא מדלג על ההרים, מדלג על הקצים ועל החשבונות, ובחודש הזה אתם

נגאלים'. ונתבאר בזה, שאכן לא נשלמה באותה שעה גזירת השעבוד, אך הקב"ה לא הביט אל חשבונות הקץ, והושיע את ישראל בטרם בא זמן הגאולה.

וביאר הבית הלוי [ה"ג הרוש ב]. וכן פירשו הכתב סופר (פרשת בא), והשם משמואל (תרע"ב). שלכתחילה היו עתידים ישראל להיגאל ממצרים בסוף ארבע מאות שנה. ושוב לא היו משתעבדים וגולים מארץ ישראל. אמנם, מצרים החטיאו כל כך את ישראל, וגרמו להם להרע מעשיהם, עד שהיו שקועים בעבירות ובמ"ט שערי טומאה. ואם היו ישראל משתעבדים במצרים עוד זמן מה, היו מושרשים בטומאה ככל הגויים, ועל ידי כך, לא היו ראויים לקיום הבטחת "כי גר יהיה זרעך ואחרי כן יצאו ברכוש גדול", שהרי מי שאינו הולך בדרכי אברהם אינו קרוי זרעו, כשם שאין עשו וישמעאל נקראים זרע אברהם. ומשום כך מיהר הקב"ה להוציאם ממצרים לפני זמן הגאולה, כשעדיין נותר בהם רושם קדושה מהאבות.

ברם, כיון שנגאלו ישראל באמצע זמן הגלות, ובטרם השלמת מנין שנות השעבוד, הוצרכו לפרוע את יתרת הזמן, על ידי שעבוד וגלות די מלכויות. ולכך רק בעת אשר יסתיים מנין שנות הגלות, ותבא הגזירה אל קיצה, אזי תהא עיקר גאולתם של ישראל, ובאותו הזמן תתקיים הבטחת "ואחרי כן יצאו ברכוש גדול".

אהיה אשר אהיה

נמצינו למדים מדברים אלו, שביציאת מצרים טמון כפל ענינים, האחד בהיותה יסוד ושורש לגאולה העתידה, שהרי בלעדיה לא היתה מתאפשרת השלמת גזירת השעבוד, ועל ידה זכו ישראל לטהר ליבם ולקדש מעשיהם, ולהיות ראויים לתואר "זרע אברהם". אך מאידך גיסא, הולידה היציאה ממצרים לדי גלויות נוספות, מחמת שאירעה קודם הזמן הראוי.

ולפ"ז יתפרש היטב המקרא (שמות ג, יג), "ויאמר אלהים, אהיה אשר אהיה". שהנה פירש רש"י (שם, ע"פ ברכות ט:), 'אהיה אשר אהיה- אהיה עמם בצרה זאת, אשר אהיה עימם בשעבוד שאר מלכויות'. ולפי פשוטו טעונים הדברים ביאור, שלכאורה מה ענינו של שעבוד ד' מלכויות לשעבוד מצרים.

אולם לדברי הבית הלוי יתבאר הענין, בהקדם פירוש הרמב"ן (שמות, שם), שמשוה רבינו ביקש שיודיעו ה' באיזו מידה יגאלו ישראל ממצרים, אם תהא גאולתם משום שהגיע זמנם לצאת ממצרים, או שמא יגאלו לפני הזמן בעבור החנינה והרחמים. והשיבו הקב"ה, שיציאת מצרים הינה במידת "אהיה אשר אהיה", דהיינו שלפי האמת לא הגיע זמן הגאולה, ואף על פי כן יזכו להיגאל כבר עתה, על מנת שישלימו את גזירת השעבוד בשאר הגלויות. וזהו שנאמר 'אהיה עימם בצרה זו, ואהיה עימם בשעבוד מלכויות', שאין זו רק הבטחה על ההשגחה מאיתו ית' על ישראל אף בזמן הגלות ובשעת הסתר פנים, אלא טעם וסיבה לכך שיצאו ישראל ממצרים קודם הזמן.

פקד פקדתי - סמל הגאולה

ולאור הדברים הללו, יתבארו כמין חומר דברי הבעל הטורים דלעיל, שהרי גלות מצרים ושאר הגלויות שייכים המה זה בזה, ושורש אחד להם, הנעוץ בגזירת "ועבדום ועינו אותם". שמאחר שלא נשלמו כל שנות השעבוד במצרים, הוכרחו להשתעבד בד' גלויות נוספות, עד אשר יתמלא סך ימי הגלות, ועל ידי כך יגאלו. והבטחת ההצלה והישועה שבארבע לשונות הגאולה, איננה הבטחה פרטית לגאולת מצרים בלבד, אלא לכל הגלויות.

[וזהו הביאור בדברי המדרש (ב"ר פת, ה), שתיקנו ארבע כוסות בליל הסדר כנגד ד' מלכויות, היות והבטחת הישועה שמכוחה נתקנו כוסות אלו, שייכת אף לגלות ד' מלכויות, וכפי שנתבאר].

והטעמה נפלאה ישנה בדבר, שהרי גאולת ישראל נאמרה בלשון פקידה, וכפי שאמר יוסף (בראשית ג, כה) "פקד יפקד אלקים אתכם", ופירש בעל הטורים, שפקידה היא מלשון חסרון [כמו"ש (במדבר לא, מט) "ולא נפקד ממנו איש"], ורמוז יוסף בזה, שיחסרו ק"צ שנים משנות השעבוד, שהם כמנין 'פקוד' בגימטריא. [ובעל הטורים פירש כן לשיטתו, שהגאולה היתה לפני הזמן].

יגם' - לרבות ארבעה גלויות

והתורת חיים הביא ראייה ליסוד הנ"ל, שהבטחת הישועה שבארבע לשונות הגאולה, הינה הבטחה לכלל הגלויות, מהנאמר (בראשית טו, יג), "ותרדמה נפלה על אברם והנה אימה חשכה גדולה נופלת עליו. ויאמר לאברם, ידע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם, ועבדום ועינו אותם ארבע מאות שנה". ודרשו חז"ל (ב"ר מד, יז), 'אימה זו בכל, חשכה זו מדי, גדולה זו יון, נופלת עליו זו אדום'. ועל אותם הגלויות נאמר לאברהם "ידע תדע", ואף הם נכללו באותם ארבע מאות שנות השעבוד. וכמו כן דרשו (שם, יט), 'יגם את הגוי אשר יעבדו דן אנכי, היה לו לומר גם, מהו יגם. אלא 'גם' הוא מצרים, 'יגם', לרבות ארבעה גלויות'. ללמדך, שאף הן נכללו בפרשת השעבוד והגאולה שבברית בין הבתרים.

ואחרי כן יצאו ברכוש גדול

ובמסכת ברכות (ט: ב) דרשו, 'אמר לו הקב"ה למשה, בבקשה ממך לך ואמור להם לישראל, בבקשה מכם שאלו ממצרים כלי כסף וכלי זהב, שלא יאמר אותו צדיק ועבדום וענו אותם קיים בהם, ואחרי כן יצאו ברכוש גדול לא קיים בהם'.

ומצינו במפרשים ג' קושיות בפישרה של דרשה זו, א. שהרי גם ללא טענתו של אברהם אבינו היה הקב"ה מקיים את הבטחתו. ב. מדוע נאמר 'אותו צדיק', ולא ננקט בפירוש שמו של אברהם אבינו. ג. הרי עיקר

הטענה היא מצד הבטחת "ואחרי כן יצאו ברכוש גדול", ומדוע הוזכר ה"ועבדום וענו אותם".

ונראה לפרש הענין לאור מה שנתבאר עד עתה, שמכיון שיצאו ישראל ממצרים לפני הזמן הראוי, לא היו זכאים להבטחת "ואחרי כן יצאו ברכוש גדול", שהרי אין מקומה אלא בתם כל הגלויות, בעת ביאת המשיח, ולכן מצד הדין אין שום טענה על אי קיום ההבטחה.

ברם, היציאה לפני סוף השעבוד לא היתה אלא בזכות האבות, וכפי שדרשו (ילקוט"ש לך לך, רמז עז), 'מדלג על ההרים, בזכות האבות שנקראו הרי עולם'. ובפרט בזכותו של אברהם אבינו, וכפי שכתב השפתי כהן (ויקרא כג, ב) 'פסח כנגד אברהם. פסח בגימטריא קמח, ולזה אמר אברהם מהרי שלוש סאים קמח, שהיה בזמן הפסח, ופירסה נדה והרימה ידיה מן העיסה, וחשש לחימוץ, ולכך לא הביא הלחם', [והיינו כעין המבואר בטור (אור"ח סי' תיז), שחג הפסח כנגד אברהם]. וכן יסד ר' צדוק הכהן בספר פרי צדיק (חג הפסח, אות כא). וכן כתב השם משמואל (וארא תרע"ג). [ובספר לקט יושר (ח"א אורח חיים, עמ' פו ענין א) כתב בשם ר' ישראל איסרלין, שאברהם אבינו נפטר בליל פסח].

ואם כן היה אפשר, שמחמת צדקותו וענותותו, לא יתלה אברהם אבינו את יציאת ישראל ממצרים לפני הזמן בזכותו ובצדקתו, ויטען שקושי השעבוד השלים את מנין הארבע מאות שנה, ואם כן יצאו ישראל בזמן הגאולה האמיתי, וממילא זכאים הם לקיום הבטחת "ואחרי כן יצאו ברכוש גדול". ומשום כך יהא מקום לטעון שלא נתקיימה בהם ההבטחה.

ולבן ביקש הקב"ה ממש וישראל, שישאלו כלי כסף וכלי זהב ממצרים, למרות שלפי האמת עדיין לא הגיע עת קיום ההבטחה, וזאת כדי שלא יאמר אותו צדיק מחמת צדקותו, ש"ועבדום וענו אותם" קיים בהם, דהיינו שנתקיימה גזירת השעבוד בשלימות מחמת קושי העבודה, ולא נתקיימה הבטחת הרכוש. והדברים מאירים.

פסח מצה ומרור

והנה הקשה הצל"ח (פסחים קטז:), מדוע בליל הסדר נאכלת המצה לפני המרור, והרי המצה היא זכר לגאולה, והמרור הוא זכר למדידות השעבוד, והדין נותן שתהא הגאולה רק לאחר השעבוד ולא לפניו.

אמנם לאור הנגלה במאמר זה יתפרש, שהמדידות שבשעבוד לא תמה, שהרי כל זמן שלא נגאלנו, מעיד הדבר שעדיין לא כלתה גזירת הגלות. והגם שזכו אבותינו לגאולת מצרים, לא היה זה אלא כדי שלא תתבטל קדושת ישראל. ומשום כך נאכלת מצת הגאולה לפני המרור, שהרי עדיין אנו שרויים בגלות המרה.

וזהו שאומרים, 'השתא הכא עבדי, לשנה הבאה בארעא דישראל בני חורין'. שכל עוד שלא נגאלנו הרי אנו תחת גזירת השעבוד והגלות, ורק בעת הגאולה נזכה לקיום ההבטחה של "ואחרי כן יצאו ברכוש גדול".

מאמר ג

דם פסח ודם מילה - קנייני העבדות לקב"ה

הנה דרשו חז"ל (מכילתא ה, כח), 'ר' מתיא בן חרש אומר, ואעבור עליך ואראך והנה עתך עת דודים, הגיע שבועה שנשבע הקב"ה לאברהם שיגאל את בניו, ולא היו בידם מצוות שיעסקו בהם כדי שיגאלו. נתן להם הקב"ה שתי מצוות דם פסח ודם מילה שיתעסקו בהם כדי שיגאלו, שנאמר ואעבור עליך ואראך מתבוססת בדמך.

והקשה הכלי יקר (שמות יב, ב), שהרי היו מצוות שישראל החזיקו בהן, וכפי שנתבאר בדברי המדרש (שם), שלא שינו שמם לשונם ומלבושם, והיו גדורים בעריות, ומדוע אמר ר' מתיא בן חרש שלא היו בידם מצוות כלל. ועוד יש להקשות מדוע אמרו 'ולא היו בידם מצוות שיעסקו בהם', והרי חסרונם היה בשלילת קיום המצוות, ומלשון המדרש משמע שעיקר הקפידא היא על חסרון היעסקי שבמצוות, ויש לעיין בזה.

עוד יש להתבונן, במה נתייחדו מצות מילה ומצות פסח משאר המצוות, עד שבזכותן נגאלו ישראל ממצרים.

הזריזות איננה מעלה בעלמא בעשיית הפסח, אלא מעצם תוכן ומהות עבודתו

והנה מצינו שעבודות קרבן הפסח, צריכות להעשות בזריזות וחיפזון. וכפי שפירש רש"י (שמות יב, יא) עה"פ "פסח הוא לה", שנצטוו ישראל לעשות את כל עבודות הפסח בדרך זריזות ודילוג וקפיצה, לפי שנקרא פסח, על שם שהקב"ה פסח ודילג על בתי ישראל במכת בכורות [עיי"ש בביאור המהר"ל בדעת רש"י (גור אריה, שם)]. ונתבאר בזה שהזריזות איננה מעלה בעלמא בעשיית הפסח, והינה מעצם מהות עבודתו, ומשום כך מסמלת היא את

תוכנו של הקרבן. ויש לעיין בפישרה של זריזות זו, ובטעם חשיבותה לגבי קרבן הפסח.

עבודת הפסח כעבודת עבד לרבו

ונראה בביאור הענין, שהנה במושכל ראשון נדמה שעובדת היותם של ישראל עבדים לקב"ה, הינה תוצאה והשלכה של מאורע יציאת מצרים. ומשום שהוציאנו ה' ממצרים, וגאלנו מעבדותו של פרעה, הרי אנו עבדיו. ברם, תפיסה זו עוקרת את כל מהות העבודה, כיון שלאמיתו של דבר, רק משום שישראל קיבלו על עצמם לעבוד את הקב"ה ולקיים מצותיו, זכו לצאת ממצרים. ומקרא מפורש הוא (שמות ג, יב), "בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלוקים על ההר הזה", ופירש רש"י, שבזכות שעתידים ישראל לקבל את התורה ולעבוד את הקב"ה, יזכו ליציאת מצרים, ונמצא שעבודת ה' היא סיבת היציאה, ואינה מסובבת הימנה.

ובבדי להתהוות לעבדי ה', יש לפעול ולנהוג כדרך קניי העבדות. וכפי שביאר הפחד יצחק (פסח, מאמר מב), שבעבודת עבד לרבו מצינו שני מיני עבודות, א. עבודות שיוצרות ופועלות את קנין העבד לרב [כעבד עברי שנקנה בכסף ושטר (קדושין יד:)], ב. עבודות המהוות את העבודה בפועל, של העבד כלפי רבו.

ובדרך זו נהגו ישראל בראשית קנין עבדותם לקב"ה, וכפי שביאר המהר"ל (גור אריה שמות יב, ו) שדם פסח ודם מילה, פעלו שני ענינים שונים בקנין העבודה. דם מילה יצר ופעל את קנין העבודה של ישראל להשי"ת, וכמו שלכל עבד יש חותם עבדות משעה שקנאו אדונו (וכפי שמצינו בשבת נח:), כך המילה היא חותם קנין עבדותנו לה', וכנוסח מטבע בברכת המזון, "ועל ברידת שחתמת בבשרנו". [וכן מצינו באברהם אבינו שהיה הראשון שקרא לקב"ה אדון (ברכות ז:), וקראו הקב"ה "אברהם עבדי" (בראשית כו, כד), וזאת

משום שהנחיל את דרך עבודת ה' כעבודת עבד לרבו, ומאידך היה הראשון שנצטווה על המילה. והיינו כדברי המהר"ל שמילה מסמלת עבודת].

אמנם אחר שנכנסו ישראל לרשות הקב"ה ונקנו לו לעבדים, היו צריכים לנהוג בניהוגי עבדות בפועל, כי העבד צריך שיהא עובד, ואם אינו עובד אין כאן עבדות, ולשם כך נצטוו בעשיית הפסח שנקראת 'עבודה', וכמו שנאמר (שמות יב, כז) "מה העבודה הזאת לכם", וכן נאמר (שם יג, ה) "ועבדת את העבודה הזאת בחדש הזה", ועל ידי עבודת הפסח עבדו את הקב"ה, כדרך עבודת עבד לרבו.

כי המהירות בעבודת המשרת, יורה על היות הנעבד נחשב אצלו

ולפי זה יתבארו היטב דברי ר' מתיא בן חרש, כיון שאע"פ שלא שינו ישראל מהנהגות אבותיהן, בַּשָּׁם בלשון ובמלבוש, מכל מקום היה זה בשב ואל תעשה, ואין בכך כדי ליצור קנין עבדות לקב"ה, שהרי עבד אינו עובד את אדונו בשב ואל תעשה, אלא בקום ועשה. ולכן נקט "שלא היו בידם מצוות להתעסק בהם", שאע"פ שהיו בידם מצוות, מכל מקום לא היו אלו מצוות שיש בהם עסק בפועל, המסמל את הנהגת עבודת העבד לרבו.

ומשום כך נתייחדו מצוות המילה והפסח עד שנגאלו ישראל בעבורם, כיון שחֹתָם המילה ועשיית הפסח, מעידים בייחוד על קנין עבודתנו ועבודתנו לה'. ובשעה שמסרו ישראל את נפשם על קיום אותן המצוות, עמדה להם זכות עבודתם לה' להיגאל ממצרים, וזכו ל"ואומר לך בדמך חיי", כנגד דם פסח ודם מילה.

ועל דרך זה יתפרש ענין הזריזות והחפזון שבעבודת הפסח. וזאת לאור דברי הספורנו (בראשית כד, ט), 'כי המהירות בעבודת המשרת יורה על היות הנעבד נחשב אצלו', ונמצא שאף שבעלמא נחשבת הזריזות כמעלה

ומידה טובה, מכל מקום לגבי עבודת עבד לרבו, עומדת היא ביסוד ושורש העבודה, וככל שיזדרז העבד ויחפו לקיים מצות רבו, כך תגדל ההוכחה למידת החשיבות שמייחס הוא לאדונו. ולכן נצטוו ישראל על הזריזות במצות הפסח, ועל אכילתו בחפזון גמור, היות ובכך מעידים הם על יקרת העבודה וחשיבותה.

'דלת ומזוזה שהיו עדים במצרים, בשעה שפסחתי על המשקוף והמזוזות'

עוד נאמר בענין הפסח (שמות יב, ג), "וראיתי את הדם ופסחתי עליכם", ופירש רש"י, 'אמר הקב"ה, נותן אני את עיני לראות שאתם עסוקים במצוותי, ופוסח אני עליכם'. ויש להטעים זאת לאור דברי המהר"ל (ח"א קדושין כב:), שהדם שנתנו ישראל על המשקוף והמזוזות, סימל את העבודה לה' בדם הפסח ודם המילה, ובזכות כך זכו לפסיחה על בתיהם. ומשום כך נקט רש"י שהפסיחה היא בעבור שאתם 'עסוקים במצוותי', כנגד דם פסח ודם מילה, שיש בעשייתם עסק המעיד על עבדות ישראל וקנינם לה'.

וכדברים האלה מצינו במסכת קידושין (כב:), 'אמר הקב"ה, דלת ומזוזה שהיו עדים במצרים בשעה שפסחתי על המשקוף ועל שתי המזוזות, ואמרתי כי לי בני ישראל עבדים ולא עבדים לעבדים, והוצאתים מעבדות לחירות וכו'. ומוכח שקנין העבדות בפועל אירע בשעה שפסח ה' מעל בתי בני ישראל, וזאת משום שעסקו באותה שעה ביצירת העבודה וקניניה, בדם הפסח ודם המילה, ועל ידי כך יצאו מגדר עבדים לעבדים, ונכנסו לרשות הקב"ה.

מאמר ד

ארץ גושן ו'ארץ לא להם'

ברכת "ויזכו לבנות בית נאמן בישראל", הינה מהברכות היותר מצויות בשלל האיחולים שבהם מתברכים כל חתן וכלה, הניצנים בעת הנחת אבן הפינה לבנין ביתם. ובענין זה, מנסרת שאלה ותהיה בחללו של עולם, הכיזד ניתן לבנות 'בתים נאמנים' בדורנו, דור שבו העולם מלא טומאה וכפירה, והנסיונות הרוחניים בו כה גדולים מבית ומחוץ. ברם, מעשה אבות סימן לבנים, וכמו בכל שאלה וספק, יש לדלות את פתרון הענין, מהנהגתם של אבותינו הקד', שיסדו בנינים אדירים של תורה ויראת שמים, חרף היותם קומץ מאיר של אמונה, כנגד עולם אפוף בכפירה ועבודה זרה.

ארץ גושן ניתנה לשרה אימנו בשטר כתובתה מאת פרעה

הנה כשירד יעקב אבינו מצרימה, איוה למושב לו, את ארץ גושן. וכפי שביקשו השבטים מפרעה (בראשית מז, ד) "ועתה ישבו נא עבדיך בארץ גושן". וטעם הדבר נתפרש במדרש (בראשית רבתי, פר' ויגש), 'מפני מה היו יעקב ובניו מחבבים את ארץ גושן, לפי שפרעה נתנה לשרה בכתובתה כשלקחה. והיינו כפי שנתבאר בפרקי דר' אליעזר (פרק כו), 'כשלקח פרעה את שרה אימנו לאשה, כתב לה בשטר כתובתה את כל ממונו, כסף וזהב ועבדים וקרקות, וכתב לה את ארץ גושן לאחווה. ולפיכך ישבו בני ישראל בארץ גושן, בארץ שרה אימם'.

והשפתי כהן (בראשית מז, כח) ביאר לאור זאת, את דברי יוסף ליעקב (בראשית מז, ט-י) "רדה אלי, וישבת בארץ גושן". שנתכוון לומר לו, שיש לו ישוב בגושן, והזכירו שיביא עמו את שטרי המתנה שבהם ניתנה גושן לשרה.

ולכך שלח יעקב את יהודה גושנה, ונתן בידו את כתובת שרה, כדי שיתנו לו את גושן, בהיותה ירושה לישראל. [והוסיף, שתיבת 'גשנה' במילוי אותיות (גימ"ל שיי"ן נו"ן ה"א) היא בגימטריא 'משטר', לדמו ששִׁלְחוּ להראות שגושן כתובה באותו השטר]. ולכך נאמר (בראשית מז, א), "ויבא יוסף ויגד לפרעה, אבי ואחי באו, והינם בארץ גשן", כי הראה לו את שטר המתנה, שבעבורו זכאים אחיו להתגדר בארץ גושן.

גושן- 'א'י' של קדושה וטהרה בים של טומאה וכפירה

ותוקף חפצו של יעקב, למען ישבו הוא וזרעו בארץ גושן ולא בתוככי מצרים, נתבאר בדברי החפץ חיים בספר שם עולם (ח"ב, קונטרס נפוצות ישראל, פ"א), שידע ישראל סבא שאם יתקרבו זרעו לעם המצרי, יסורו מדרך ה', ולכך השתדל שישבו בתחום נפרד ונבדל בגושן.

והוסיף, שבעבור זאת כשבא יעקב למצרים, שלח את יהודה להורות לפניו את הדרך גושנה, כדי שלא יצטרך להסתכל בארץ מצרים כלל, ויוכל מיד לילך גושנה. ללמדך, עד כמה רבתה טומאת מצרים, עד אשר עצם ראייתה היה מסוגל לטומאה.

ובדרך זו ביאר האלשיך (בראשית מז, כח), שהיות וחשש יעקב עד מאד, לעתידם הרוחני של צאצאיו במצרים, לכך הודיעו יוסף, שלא ישבו במצרים עצמה, כי אם בארץ גושן, וזאת משום שנתן פרעה את גשן לשרה בכתובתה, ועל כן נסתלק כח הטומאה הימנה, ושרתה בה קדושה, והינה ראויה לשיבת בני ישראל.

[ובעין שדרשו חז"ל (ב"ר נח, ט) עה"פ "ויקם השדה והמערה אשר בו לאברהם", תקומה היתה לה, שיצאה מיד הדיוט ליד מלך, כי על ידי שקנאה אברהם, היה לאותה שדה יתרון רוחני על פני שאר המקומות].

ישראל ישבו בגושן כדי שלא יגעלו בטמאת ארץ נוף ותחפנחס

ועומק הענין יתבאר לאור דברי המדרש (שה"ש ד, כה), 'שרה ירדה למצרים, וגדרה עצמה מן הערוה, וכל הנשים נגדרו בזכותה'. ופירש השפת אמת (וישב תרס"א), שענינה של שרה אימנו בבית פרעה, היה לשם הכנה לבני ישראל בעת גלותם במצרים, כדי לסלול בעבורם נתיב של קדושה וצניעות בארץ זו, על אף טומאתה הַרְבֵּה. וכשגדרה עצמה מן הערוה, הורישה והשרישה בזה את גדר הצניעות לבנות ישראל, וכך זכו לדבוק בקדושה, חרף עול מצרים. [ויש לצרף לזה, את דברי חז"ל (פרד"א פרק כו), ששרה נלקחה לבית פרעה בליל פסח, והביא הקב"ה על פרעה ועל ביתו נגעים גדולים, להודיע שכך הוא עתיד להכות את עם פרעה ביציאת מצרים. והיינו ששרה סימלה את גלות ישראל במצרים].

ולבד, משניתנה גושן לשרה אימנו, תקומה היתה לה, בהיפקע הימנה טומאת מצרים, ובאשר הושרשו בה יסודות הקדושה והצניעות של שרה. ומשום כך חפץ יעקב, שזרעו יתגוררו בחבל ארץ זה, למען יושפעו מקדושתה של שרה זקנתו, ולא יגעלו בטומאת ארץ נוף ותחפנחס. [והאגרא דכלה (רף קסח) כתב בדרך רמז, שמלבד הפסוק "ואת אחיך ישבו בארץ גשן", ישנו פסוק נוסף במסורה שנאמר בו (שמואל א' יז, יח) "ואת אחיך תפקוד לשלום ואת ערובתם תקח", והוא רמז שבני ישראל השתדלו לישב בארץ גשן, כדי שתהיה ישיבתם בשלום, ויהיו שלמים בתורתם ויראתם, ולא ישתקעו ח"ו בטומאת מצרים].

"כנפי יונה"- כנגד צניעותן של הנשים בגלות מצרים

ואכן, ידוע מאמר חז"ל (סוטה י"א:) 'בשכר נשים צדקניות נגאלו ישראל ממצרים', ודרשו עליהן את הפסוק "כנפי יונה נחפה בכסף", כי

בזכותן זכו ישראל לביות הים. ופירש המהרש"א (ה"א), שבזכות נשים צדקניות, היינו בזכות ששמרו אמונים לבעליהן, והיו טורחות ומפרנסות אותם כדי שיפרו וירבו, ולכך דימו אותן חז"ל ליונה שאינה נזקקת אלא לכן זוגה. ובעבור קדושתן וצניעותן, זכו ישראל לשלל כסף וזהב בעת יציאתם ממצרים. וכל זאת כאמור, מיסוד צניעותה של שרה אימנו.

ויש להעמיק ולהטעים זאת, לאור דברי חז"ל במסכת שבת (קל): שדרשו עה"פ "כנפי יונה", 'מה יונה זו כנפיה מגינות עליה, אף ישראל, מצוות מגינות עליהן. ולכך נמשלה צניעות הנשים במצרים "לכנפי יונה", היות וצניעות זו היא שהגינה ככנפים על ישראל בגלות מצרים.

ובספר קב הישר (פרק פ"ב) מצינו לקח מאלף בענין זה, והוא, שכמו שהיתה הגאולה הראשונה בזכות הנשים, כך גם הגאולה האחרונה תהיה בזכותן, ולכך צריכות הנשים להיות צנועות ביותר. ולהנ"ל, הרי זה כמין חומר, שכן בגאולת מצרים התבטאה עיקר צדקת הנשים בצניעותן, ובעבודה נגאלו, ולכן גם גאולתנו מגלותנו אנו, תהא בזכות הצניעות.

אבותינו עסקו בחכמת התורה בבית התלמוד שבגושן

ובמדרש תנחומא (ויגש, יב) דרשו, 'ואת יהודה שלח להורות לפניו גושנה. להתקין לו בית תלמוד שיהיו השבטים הוגים בתורה. וכן דרשו בפסיקתא זוטרתיא (בראשית מז), 'להורות לפניו. לאורות [א' ו-ה' מתחלפות], בגימטריא כנגד תרי"ג מצוות, מלמד שהיה ליוסף בית הוראה בגושן, ששם היו אבותינו עוסקים בתורה. וכן מצינו בתרגום יונתן (בראשית מז) 'ויתיב ישראל בארעא דמצרים, ובנו להון בתי מדרשין בארעא דגשן.

והיינו, כי מלבד עמוד הצניעות שהיה בארץ גושן מיסודה של שרה אימנו, יסד יעקב בגושן את עמוד התורה, שעל ידה יבדלו ישראל מטומאת מצרים, באחוזם בטהרת עץ החיים.

יסודו הנורא של המהרי"ל דיסקין בפרשת שעבוד מצרים

עב"פ נתבאר, שעצתו העמוקה של יעקב, כדי שלא יטמעו בניו בטומאת מצרים, היתה להבדילם ולקבוע את תחום מושבם בגושן, שבה ילכו לאורם של יסודות התורה והצניעות, שנחצבו בחבל ארץ זה.

ועתה, כהמשך לדברים הנ"ל, יש לצטט את דבריו הנוראים של המהרי"ל דיסקין (פר' לך ושמרת), בביאור הפסוק "כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם, ועבדום ועינו אותם". שאילו היו ישראל יושבים אך ורק בגושן, ועוסקים שם בתורה, לא היו משתעבדים בעבודת פרך. אבל המה לא עשו כן, ומיאנו לצמצם ישיבתם בתחומי גושן, וקבעו את מגוריהם בכל ארץ מצרים, לרגל ידידותם וקשרי עסקיהם עם המצריים, וכפי שהעיד הכתוב "ותמלא הארץ אותם", ומחמת כן נשתעבדו. ולכך נאמר "כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם", דהיינו שכאשר יצאו ישראל מארץ גושן, שהיא הארץ הראויה להם, מיסודו של יעקב אבינו, ודרו במצרים שהיא ארץ "לא להם", באשר איננה תואמת את הלך הנהגתו של בן ישראל, אזי "ועבדום ועינו אותם".

וזהו הדגש בסמיכות הכתובים (שמות א, ז-ה), "ותמלא הארץ אותם, ויקם מלך חדש על מצרים". שכיון שהתקרבו למצרים ולמדו ממעשיהם, נגזר עליהם שעבוד.

ואבן, מן השאלות היותר ידועות, היא התמיהה על אי שעבודם של שבט לוי, וזאת מתוך הנחה שגזירת השעבוד חלה על כל השבטים. ברם, מדברי המהרי"ל דיסקין למדנו שההיפך הוא הנכון, היות והשעבוד לא היה מוכרח, וקיומו או ביטולו היו תלויים במעשיהם של ישראל, ולכך, בני לוי שלא סטו מעצתו של יעקב, ונאחזו בגושן, ודבקו בעמל התורה, לא היו בכלל גזירת "בארץ לא להם", ולא נשתעבדו, אך שאר השבטים שלא עשו כן, נשתעבדו.

ישראל טעו בחושבם שבהתקרב הגופים יתקרבו הלבבות

ברם, ידועים דברי הבית הלוי (פר' שמות). שישראל לא התקרבו למצרים, מתוך קלקול וסטיה, אלא מפני שמסורת היתה בידם, שישתעבדו במצרים ארבע מאות שנים, ואחר שמת יוסף, ידעו שימי השיעבוד ממשמשים ובאים, ומעתה תחל הגלות, והתחילו לדאוג על העתיד, כי מי יודע היאך יתנהגו המצריים עמהם ועם בניהם אחריהם, זמן ארוך כל כך. ולכן הסכימו בעצה אחת, להתקרב למצרים ולא להיבדל מהם הרבה, בחושבם כי בהתקרבות הגופים יתקרבו הלבבות ותתמעט השנאה.

ואכן, הדעת נותנת שכך הוא, אלא שבישראל אין הדבר כן, וכפי שדרשו חז"ל (שה"ש א, כא) עה"פ "לריח שמניך טובים", ימה שמן אינו מתערב עם שאר משקין, אף ישראל אין מתערבים עם בני נח, והיינו כי לעולם תישאר המחיצה המבדלת בין ישראל לעמים על פְּנֵה, על ידי התורה והמצוות, ואם ישראל פורצים מחיצה זו ומתקרבים לגויים, אזי מְחַדֵּשׁ הקב"ה את המחיצה, ע"י פיעפוע שנאת ישראל בלב הגויים, וזאת לטובתם של ישראל, שלא יתערבו בהם. ומשום כך, כשנתקרבו ישראל למצרים, הוסיף הקב"ה שנאה בליבם, וכמו שנאמר "ויקוצו מפני בני ישראל", שהיו ישראל כה מאוסים בעיניהם, עד שכשהיה המצרי רואה יהודי, היה קץ בו כמי שרואה דבר מאוס.

"עבודת פרך" מלשון פרוכת שתפקידה להבדיל ולחצוץ

ונמצא שכל עבודת הפרך והשעבוד שהיו מנת חלקם של אבותינו, בהיותם עבדים לפרעה במצרים, לא היו בגדר עונש, וכל תכליתם היתה כדי לנתק כל קשר שעלול היה להיוצר בין ישראל למצרים, וכדי להבדילם מהם. שאילולי כן לא היו ישראל ראויים להיגאל, מחמת שהיו נטמעים במצרים ומתנתקים מדרך האבות. ויש להמליץ בזה, את דברי הרש"ר הירש (שמות א, יג), שעבודת פרך היא מלשון פרוכת, שתפקידה להבדיל ולחצוץ [בין

קודש הקודשים לבין הקודש], והיינו על שם תכליתה הרוחנית של עבודה זו, להבדיל את ישראל מטומאת מצרים ומתרבותם הקלוקלת.

ובדרך זו פירש הבית הלוי, את דברי חז"ל (שמו"ר טז, א), שכשאמר הקב"ה למשה, שישחטו ישראל את הפסח, השיבו משה, הן נזבח את תועבת מצרים ולא יסקלוננו, ואמר לו הקב"ה, אין ישראל יוצאין עד שישחטו אלהיהם של מצרים לעיניהם. והיינו כי השיעבוד נגרם מחמת שהיו יראים ממצרים, וחיפשו עצות למצוא חן בעיניהם, ולכן לא יצאו משם עד שתיקנו חטא זה. ולכך היו צריכין למסור נפשם, ולשחוט את אלוהי מצרים לעיניהם, להראות שאינם מניחים את מצוות ה' מפני יראת מצרים כבראשונה, ובזכות זאת נגאלו.

בית נאמן בישראל הינו בבחינת 'ארץ גושן' בזעיר אנפין

הנה כי כן, זכינו לדלות מהנהגת אבותינו הקד', את אותם אדנים שעליהם יושבת כל בית נאמן בישראל, אשר כשמו כן הוא, בית הנאמן למסורת אבותיו, בקדושה ובעניעות ובעמל התורה, בית אשר הינו בבחינת 'ארץ גושן' בזעיר אנפין, שבה נשתמרו ישראל קדושים בטהרתם עד לעת גאולתם, חרף גְּלִי טומאת מצרים. ואף אנו בהציבנו את צביון בתינו, על מבועי התורה והעניעות, נזכה ל"כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות".

מאמר ה

כשושנה בין החוחים

לשבעים אומות נחלקו הגויים, ומתוכם ישנן שתי אומות שהשחיתו והתעיבו ביותר במעשיהם השפלים, והמה מצרים וכוּנען. וכפי שמצינו בפירוש רש"י (ויקרא יח, ג) עה"פ "כמעשה ארץ מצרים אשר ישבתם בה לא תעשו, וכמעשה ארץ כנען אשר אני מביא אתכם שמה לא תעשו", מגיד שמעשיהם של מצריים, ושל כנעניים מקולקלים מכל האומות.

ומדברי הכתוב הנ"ל, שבו נחלקו זו מזו, שלילת הנהגת מעשי מצרים, ושליילת ההליכה בדרכי כנען המקולקלות, מתבקשת מאליה ההבחנה בנקודת החילוק שבין מעשי מצרים למעשי כנען. היות והגם ששתי האומות הללו היו שטופות בעריות, ודבוקות בעבודת הבלי האלילים, מכל מקום עיקר קלקולם קובע מקום מיוחד לעצמו, עד שנחלקו בדברי הכתוב לשני תחומים שונים. ויש להעמיק ולהתבונן בדברים אלו.

כשהייתם במצרים הייתם דומים לשושנה בין החוחים

ובמדרש אמרו (ויקרא כג, ז), 'אמר ר' ברכיה, אמר הקב"ה למשה, לך אמור לישראל, כשהייתם במצרים הייתם דומים לשושנה בין החוחים, עכשיו שאתם נכנסים לארץ כנען, היו דומים לשושנה בין החוחים, ותנו דעתכם שלא תעשו לא כמעשה אלו ולא כמעשה אלו. אמר ר' חנינא, משל למלך שהיתה לו בת יחידה, והשקה אותה במבוי אחד, ונמצאו כולן בעלי זנות ובעלי כשפים. אמר לה, בתי, תני דעתך שלא תעשי לא כמעשה אלו ולא כמעשה אלו. כך כשהיו ישראל במצרים, היו מצרים בעלי זנות, וכשנכנסו לארץ כנען, היו כנענים בעלי זנות ובעלי כשפים, אמר להם הקב"ה, בני, הזהרו שלא תעשו לא כמעשה אלו ולא כמעשה אלו.

והמדקדק בלשון המדרש ימצא, שמצרים הוגדרו כבעלי זנות, לעומת כנען שהיו בעלי זנות וכשפים. ואף שהדבר פשוט, שגם מצרים היתה מלאה מטינופת האלילים, וגם כנען היתה מלאה בזימת העריות, מכל מקום עיקר הקלקול והפגם של מצרים היא הזנות, ועיקר קלקולם של כנען היא העבודה זרה.

'משל לבת מלך שהיו לה שתי שכנות'

ולאורם של דברי המדרש הללו, יש להעמיק בביאור דברי רבותינו בעלי התוספות, עה"פ "כמעשה ארץ מצרים", 'משל לבת מלך שהיו לה שתי שכנות אחת מכשפה ואחת מנאפת. אמר לה המלך, לא תעשי בתי לא כמעשה זו ולא כמעשה זו'. ולהנ"ל יתבאר, שמשל הימכשפה הוא כנגד כנען, שהיו בעלי כשפים ועבודה זרה. אך מצרים שחטאו בזנות נמשלו לימנאפת'. וממוצא הדברים נלמד, שזהו עיקר החילוק שבין מעשי מצרים למעשי כנען.

חומר מצרים ויצורת כנען

וביאור תוכן החילוק שבין זימת מצרים לעבודת אלילי כנען, יתפרש לאור דברי המהר"ל בספר גבורות ה' (פ"ד), שמצרים הם בבחינת 'חומר', כאשר דבוקים הם בזנות, והנמשך אחר הזנות נמשך אחר החומר. ומשום כך כינה יחזקאל הנביא את מצרים 'חמורים', וכמו שנאמר (יחזקאל כג) "אשר בשר חמורים בשרם", להודיע כי ענין מצרים היא חומריות החומר, וכל פעולתם נמשכת אחר דבר זה. ולכן, אף שהרבו לחטוא בעבודה זרה ככנען, מכל מקום חטא הזנות הוא המיוחד להם לפי שורשם החומרי.

ולעומתם עומדים כנען, שבחינתם היא 'צורה המוטבעת בחומר', ומהותם היא צורה מקולקלת, ומחמת כך היה עיקר חטאם בעבודה זרה, שאיננה חטא הנובע מחומריות, אלא חטא שכלי, שבו טועה האדם בעבודה

זרה. ומשום כך אף שבודאי הרבו לחטוא בזנות כמצרים, מכל מקום עיקר הפגם המיוחד להם לפי בחינתם, הוא חטא העבודה זרה.

מעשה סוטה ומעשה מצרים

ולאור זאת יתבארו היטב דברי הירושלמי (סוטה פ"א), בטעם הדבר שהיה הכהן קושר את הסוטה בחבל מצרי, ולמה חבל מצרי, אמר רבי יצחק, לפי שעשתה כמעשה מצרים. ולכאורה אין לדבר זה הבנה, שהרי מה ענין מצרים אצל אשה זו. ברם, ליסוד דלעיל יתפרש, שבחינת החומר של מצרים, היא השורש לטומאת העריות, והחוטאים בה הולכים בדרכי מצרים. ולכך, אותה האשה שסטתה מדרך בנות ישראל הצנועות, ודבקה בעקלקלות העריות, הרי היא הולכת בדרכי מצרים, ולכן דין הוא שיקשרו אותה בחבל מצרי. ומכאן אתה למד, שעיקר הקלקול המאפיין את מצרים יותר משאר החטאים, הוא חטא הזנות.

מגורי יעקב בכנען ולא במצרים

והחתם סופר (שבת י:), עמד בטעם הדבר שיעקב אבינו התגורר בארץ כנען ולא בארץ מצרים, למרות שמעשי מצרים וכנען שווים במידת תיעובם, ועייש בדבריו. ונראה בביאור הענין לאור דברי המהר"ל (גו"א בראשית לו, ב), 'התולדות שהם מתייחסים ליעקב, הם תולדות נבדלים מן העריות. שיעקב נקרא קדוש, שנאמר (ישעיה כט, כג) והקדישו את קדוש יעקב, וכל מקום שתמצא קדושה, הוא פרישה מן הערוה'. [ושורש הענין נעוץ בדברי חז"ל (ב"ר ע"א א), 'אבינו יעקב בן ארבעה ושמונים שנה היה ולא ראה טיפת קרי מימיו']. ונמצא שקדושת יעקב אבינו נתייחדה כנגד חטא העריות, ומשום כך לא חפץ להתגורר בכפיפה אחת עם המצריים, שכל הווייתם אומרת פריצות וזימה, כפי הקלקול המיוחד להם, שאין ראוי לקדוש יעקב להיות במקום שהוא היפך הקדושה.

חוקים ומשפטים כנגד עריות וע"ז

ובם מיבות לאיסור העשייה כמעשה מצרים וכנען נאמר (ויקרא יח, ד), "את משפטי תעשו, ואת חוקותי תשמרו ללכת בהם". וביאר השם משמואל (אחר"מ תרע"ג), שהחוקים והמשפטים מקבילים כנגד מעשה מצרים ומעשה כנען. שהנה כידוע, המשפטים הם מצוות שכליות, לעומת החוקים שהם מצוות שלא נודע טעמם, ואינן מובנות על פי השכל. ומצינו שהעריות הם מכלל החוקים, וכדברי המכילתא (יתרו פרשה ב), 'והזהרת אתה את החוקים. ר' אלעזר אומר, חוקים אלו עריות, שנאמר לבלתי עשות מחוקות התועבות'. והיינו כפי שכתב הרמב"ן (ויקרא יח, ו), שלפי השכל האנושי, אין נישואין הגונים יותר משישיא האדם את בתו לבנו הגדול וינחילם בנחלתו, וטעם איסורם הוא מכלל החוקים שנעלם טעמם. ולעומת כן, חטא העבודה זרה הנובע מתעיית השכל, הוא כנגד המשפטים השכליים, שהרי בנקל יבוא האדם להאמין בבוראו, אם אך יתבונן וישכיל בדבר.

ועל כן לכשישמרו ישראל את משפטי השכל שבתורה, יתיישר שכלם, ויפקע מהם יצר העבודה זרה הנובע משכל מעוקם. ולעומת זאת, על ידי שמירת החוקים, ינצלו מהיצר המכשיל את האדם ומפתהו לעבור על חוקי העריות.

פסח ומילה תיקון ליצר ע"ז ועריות

עוד כתב השם משמואל (שם), שמצוות פסח ומילה שנצטוו בהם ישראל בעת הגאולה, מכוונות כנגד העבודה זרה והעריות שהיו מצרים דבוקים בהם. וניתנו המה לישראל כדי שבעבורם יתגברו על מצרים, שהרבו לחטוא באלו החטאים, ועל ידי כך יזכו להיגאל משעבודם. וביאר, שמצות מילה היא תיקון ליצר העריות, ומצות הפסח היא תיקון יצר העבודה זרה, [וכפי שדרשו במכילתא (פר' בא, פ"ה) בענין הפסח, 'אמר להם, משכו ידיכם מעבודה זרה והדבקו במצוות!']

והוסיף, שכשם שנגאלו ישראל מטומאת מצרים ע"י מצות פסח ומצות מילה, כך בביאתם לארץ ישראל קיימו את המצוות הללו, וכמו שנאמר (יהושע ה, ג) "ויעש לו יהושע חרבות צורים וימל את בני ישראל". וכן (שם, פס' י). "ויחנו בני ישראל בגלגל ויעשו את הפסח". וזאת למען יתגברו על הכנענים שהיו טמאים בטומאת הע"ז ובעריות.

יציאת מצרים ומלחמת מלכי כנען

והשפת אמת (אחר"מ תרמ"א) כתב, שכל טומאה שזכו ישראל להתגבר עליה ולבטלה, זכו כנגדה למעלה קדושה. והאריך לבאר לפי זה את שזכו ישראל למתן תורה לאחר יציאת מצרים, וכן זכו לארץ ישראל ובנין בית המקדש לאחר מלחמת מלכי כנען, עיי"ש בדבריו הנפלאים.

ולאור דברינו עד עתה, בהארת החילוק שבין קלקולי מצרים וכנען, נראה לבאר בזה, שלאחר שנגאלו מטומאת מצרים שעיקר ענינם היא זימת העריות, זכו ישראל לתורה הקד', המשמרת את האדם מחטא העריות, וכדברי הרמב"ם (סוף הל' איסורי ביאה) שהאריך בהרצאת הגדרים שיגדור האדם את עצמו לבל יחטא בעריות, ולבסוף כתב 'גדולה מכל זאת אמרו, יפנה עצמו ומחשבתו לדברי תורה וירחיב דעתו בחכמה, שאין מחשבת עריות מתגברת אלא בלב פנוי מן החכמה'. ונמצא שהגדר המועיל ביותר לחטא העריות, הוא שיהא לב האדם מלא בתורה, שעל ידי כך לא יכנסו הרהורי חטא בלבו.

ושורש הדבר נעוץ במה שאמרו באבות דר' נתן (פ"ב), 'כל הנותן דברי תורה על לבו, מבטלין הימנו הרהורי זנות, הרהורי יצר הרע, והרהורי אשת איש, שנאמר פקודי ה' ישרים משמחי לב'. ללמדך, שיש בכח שמחת הלב בתורה, לבטל ולסלק את הרהורי העבירה.

והנצי"ב (העמ"ד, ויקרא יח, ל) פירש בדרך זו, את הנאמר בחתימתה של פרשת איסורי העריות, "ושמרתם את משמרתי, לבלתי עשות מחוקות התועבות אשר נעשו לפניכם, ולא תטמאו בהם". והיינו כי נצטוונו בזה לשמור את משמרת התורה, ולעסוק בה בעמל ויגיעה, שעל ידה לא יבוא האדם לחטוא בעריות, היות והתורה משמרתו ומצילה אותו מכך. וכיון שהתורה הינה שמירה מחטאי העריות, זכו ישראל לקבלה בעת אשר נתגברו על טומאת מצרים, בזכות היותם גדורים מן העריות.

ע"י מיגור כנען וביטול הע"ז זכו ישראל לבית המקדש ולירושת הארץ

אולם לאחר שכבשו את כנען שעיקר קלקולם הוא טומאת העבודה זרה, זכו לבנין בית המקדש שבו עובדים יומם ולילה את השי"ת, וחלף העבודה הטמאה אשר ביטלו, זכו לעבוד את עבודת הקודש. וכן זכו לארץ ישראל שהיא מעלת הקודש שכנגד העבודה זרה, שהרי דרשו חז"ל (כתובות ק"ג). 'כל הדר בארץ ישראל דומה כמי שיש לו אלוה, וכל הדר בחוצה לארץ דומה כמי שאין לו אלוה', ולכך כשביטלו את אלילי כנען ועובדיהם, זכו לרשת את הארץ, אשר עיני ה' בה תמיד.

מאמר ו

שמחנו כימות עניתנו

בראשית פרשיות גלות וגאולת מצרים נאמר (שמות א, יב) "וכאשר יענו אותו כן ירבה וכן יפרוץ". בפסוק זה טמון יסוד חשוב בענין השעבוד והקושי, שהיו מנת חלקם של אבותינו בהיותם עבדים לפרעה במצרים. וזאת לאור דברי רש"י שפירש, 'בכל מה שהם נותנים לב לענות, כן לב הקב"ה להרבות ולהפריץ'. ונתבאר בשפתי חכמים, שרש"י נתכוון ליישב שתי קושיות המתבקשות במקרא זה, א. שמדברי הכתוב משמע, שהריבוי נגרם בעקבות העינוי, ובחסרונו לא היו זוכים ישראל להתרבות. ולכאורה, וכי ללא העינוי לא היו ישראל מולידים ומתרבים, עד שהעיד בהם הכתוב שרבו ופרצו בעבודו ובסיבתו. ב. ועוד קשה, שהרי עינוי ממעט וסותר פריה ורביה, וכיצד יתכן שדוקא קושי העינוי גרם לישראל לפרות ולרבות.

ומשום כך פירש רש"י, שלא בעינוי בפועל דיבר הכתוב, אלא במחשבתם הקלוקלת של מצרים להכביד את העבודה על ישראל, ולשעבדם ביתר שאת. וכנגד מחשבת לבם, הרבה והפרה הקב"ה את ישראל.

ברם הרמב"ן (במדבר ג, יד) פירש את הפסוק כפשוטו, וכתב שקושי העינוי הוא שגרם לישראל לפרות ולרבות, ולכן מצינו ששבת לוי היו מועטים במנינם משאר השבטים, מפני שהלויים לא נשתעבדו בעבודת פרך, ולא היו בכלל גזירת השעבוד. אך שאר השבטים, שמירדו המצריים את חייהם בחומר ובלבנים ובעבודה קשה, היה הקב"ה מרבה אותם שלא כדרך הטבע, כנגד גזירת פרעה שרצה להמעיטם על ידי השעבוד.

וביאור עומק דברי הרמב"ן הוא, שהנה בדרך הטבע עינוי ושעבוד מונעים התפתחות וריבוי, וכעצת מצרים ששעבדו את ישראל כדי שלא ירבו [כדברי האבן עזרא (שמות א, יא)]. וכן מוכח ממצות "פרו ורבו" (בראשית א, כח).

שתרגמה אונקלוס בלשון פשוט וסגוף. ונמצא שתיבת 'פרו' היא משורש 'פש'. ומאידך גיסא נאמר לגבי מנוחה ורוגע "וינפש" (שמות לא, יז), [וכן מצינו בלשון חז"ל (כתובות לא.), 'בעומד לפוש']. ונמצא שפריון ומנוחה נובעים משורש אחד, ומשום כך מי שנתון תחת עול השעבוד אינו פרה ורבה. ודבר זה מלמדנו, שהריבוי של ישראל במצרים היה שלא כדרך הטבע, אלא בהשגחה נפלאה מאת השי"ת שהרבה והפרה אותם, כדי שלא תצלח מזימת מצרים. ולכן דוקא העינוי, שסברו מצרים להמעיט על ידו את מנינם של ישראל, הוא שהביאם לפרות ולרבות. אך שבט לוי שלא התענו בעבודת פרך, לא היו בכלל ההנהגה של ריבוי בדרך נס.

עבודת פרך מלשון פרוכה ופירור

והמהר"ל (ח"א, סוטה יא.), ביאר בענין הריבוי של ישראל במצרים, שמחמת העבודה הקשה שנשתעבדו בה, נתמעטה מהם הגשמיות העכורה, והתחזקה רוחניותם ביותר, ועל ידי כך היו דבקים בכח הקדושה והברכה. וככל שמירדו המצריים את חייהם בחומר ובלבנים ובעבודה קשה, כך זכו ישראל לפרות ולרבות ביותר, על ידי התעצמות הדביקות בקדושה.

והרש"ר הירש פירש את מהות ותוכן השעבוד (שמות א, ג), לאור מה שמצינו ששעבוד מצרים נתכנה בשם "עבודת פרך". ותיבת 'פרך' תתפרש בשני אופנים, א. מלשון 'פרוכת', שתכליתה להבדיל בין קודש הקדשים לבין הקודש, וזהו כנגד רצונם של מצרים להבדיל ולהפריד את ישראל משאר בני האדם, ולהופכם לעבדים נרצעים המשוללים מכל זכות. ב. ועוד יש לפרשה מלשון פריכה ופירור [וכלשון חז"ל (חולין לה:) 'נפרך בציפורן'], וזהו כנגד תכלית השעבוד שהיא לפרוך ולפורר ולשבר את כוחם של ישראל לכל ימרדו במצרים. אולם עצתם לא צלחה, ולא עלה חפצם בידם, ובחסדי השי"ת נתעצמו ונתרבו ישראל במאד מאד.

גריסים של פול כנגד שעבוד מצרים

והנה נאמר אצל יוסף (בראשית מה, כג), "ולאביו שלח כזאת עשרה חמורים נושאים מטוב מצרים" ופירש רש"י בשם מדרש חז"ל, ש"טוב מצרים" אלו גריסין של פול. ופירש המהר"ל (גר"א, שם), שיעקב ידע את אשר יארע לזרעו במצרים, ומשום כך נתיירא מן הגלות. ולכן שלח לו יוסף גריסין של פול מטוב מצרים, לרמוז שהשעבוד במצרים טוב לישראל, שעל ידו יפרו וירבו. וכשם שהגריסים מתרבים יותר ככל שכותשים אותם בריחים, כך ישראל יפרצו וירבו מחמת העינוי. והיינו כדברי הרמב"ן דלעיל, שריבוים של ישראל במצרים בא בדוקא על ידי העינוי והשעבוד, ולריבוי זה קרא הכתוב "מטוב מצרים", כיון שבתכליתו טוב הוא להם.

והארה נפלאה ישנה בזה, שהרי לפי מה שנתבאר עד עתה, מידת הריבוי היא כמידת העינוי, ומי שלא התענה ולא השתעבד, לא פרה ורבה, כדוגמת שבט לוי. והנה למרות שרוב השבטים עבדו עבודת פרך, לא היתה מידת העינוי שווה, וכל שבט ושבט עבד כפי כוחו וגבורתו. וזאת משום שמכסת העבודה נקבעה לפי כמות העבודה שעשו ביום הראשון, שבו דיבר עימם פרעה בפה רך, ושיכנעם לעבוד בעבוד ממלכתו בשכר, ואחר כך גזר עליהם לעשות דבר יום ביומו, כפי ההספק בתחילת העבודה. ואם כן, בודאי שכל שבט עבד ועשה כגודל כוחו וגבורתו. ולאור זאת, נבין היטב את טעם הדבר ששבטי יהודה ודן היו מרובים במנינם מכל השבטים [כמבואר בפרשיות במדבר ופנחס], שהרי כידוע שבטים אלו היו בעלי כח וגבורה יותר מכל השבטים, ומסתמא עבדו בפרך יותר מכולם, וכיון שהיה עינויים גדול, זכו לפרות ולרבות ביותר.

שישה בכרס אחת

ובררך זו כתב המהר"ל (גר"א שמות א) לפרש את הטעם שהיו נשות ישראל יולדות שישה בכרס אחת, לא פחות ולא יותר. וזאת משום

שישראל השתעבדו בעבודת פרך במשך ששת ימי השבוע, אך בשבת לא היו עובדים (מבואר בשמור"ד כח). וכיון שהעינוי הוא שגרם להם לפרות ולרבות, זכו לריבוי כמנין הימים שעבדו והתענו, דהיינו שישה בכרס אחת כנגד ששת ימי העבודה, ומכיון שלא עבדו בשבת, לא זכו להוליד כנגדה.

והגר"א כתב באדרת אליהו, ששבעה מיני ריבוי נאמרו בישראל, וכדברי הכתוב (שמות א, ז) "ובני ישראל פרו וישרצו וירבו ויעצמו במאד מאד, ותמלא הארץ אותם", ושבעה מיני ריבוי אלו הם כנגד שבעה מיני שעבודים שהוזכרו בפסוק (שם א, יד) "וימררו את חייהם בעבודה קשה בחומר ובלבנים ובכל עבודה בשדה, את כל עבודתם אשר עבדו בהם בפרך" ושורש הענין הוא כדברי הרמב"ן, שה"וכאשר יענו אותו" הוא הסיבה ל"כן ירבה וכן יפרוץ", וכנגד כל סוג ואופן של עינוי זכו ישראל לריבוי ופריון.

והיא שעמדה לאבותינו ולנו

ובחידושי הגאונים שבעין יעקב (פסטה יא.) כתב בשם ספר קול יעקב, שהנה הבטיח הקב"ה לאברהם אבינו "ואעשך לגוי גדול" (בראשית יב, ב), וקיומה של הבטחה זו יתכן בשני אופנים, א. גדול באיכות ובחשיבות המעלה, ב. גדול בריבוי ובכמות. ולכן כשירדו יעקב ובני ביתו למצרים, הגם שהיו מעטים בכמות, מכל מקום היו גוי גדול בחשיבות וברום המעלה. אמנם בשעה שנסתעבדו בעבודת פרך, ומחמת כך הושפלה מעלת האיכות והחשיבות של ישראל, שמר הקב"ה את הבטחתו לאברהם, ועשה את ישראל לגוי גדול בכמות. וזהו שנאמר "וכאשר יענו אותו כן ירבה וכן יפרוץ", שכפי שעינו מצרים את ישראל והשפילו את חשיבותם, כך גדלו ורבו בכמות. ומצרים אשר בכסילותם סברו להתחכם ולהמעיט את ישראל, גרמו במו ידם לריבוי ושגשוגם.

מאמר ז

ה'אור הגנוז' במכת חושך

חזות קשה ראיתי בספר תורת המנחה לר' יעקב סקילי מתלמידי הרשב"א (דרשה כב), שיסד כי עשרת המכות שהפליא ה' במצרים, נעוצות בעשרת המאמדות שבהן נברא העולם, וביאר בפרוטרוט כיצד מכוונת כל מכה ומכה, כנגד אחד ממאמדות הבריאה. ובביאורו למכה התשיעית, הלא היא מכת חושך, פירש, ששורשה של מכה זו נעוץ במאמר 'הי אור'. ודבריו הם דברי תימה ופלא, שהרי החילוק וההבדל בין האור לחושך הינו כה חד וקוטבי, עד להיותם סמל ודוגמא לכל דבר והיפוכו, וכיצד יתכן לומר שמכת החושך והאפילה שהביא ה' על מצרים, נבעה ממאמר יצירת האור בעת הבריאה.

במכת חושך זכו ישראל לאור התורה

ובתורת ר' צדוק הכהן (פר"צ, פר' בשלח), מצינו שישראל זכו למעלות נשגבות בעקבות מכת חושך, וז"ל, "הנה עד מכת חושך לא הוזכר 'אור' אצל כלל ישראל, ורק במכה זו כתוב 'ולכל בני ישראל היה אור', והיינו כי במכה זו זכו ישראל לאור תורה, ואז ניתנו להם פרשת החודש הזה לכם, ומצות פסח, ואז נקראו כלל ישראל בשם בני ישראל, על שם כי שרית עם אלהים, כי על ידי אור התורה יוכלו לנצח את היצר הרע". וצריך עיון בדבריו, שלכאורה אין שום קשר בין האור שהיה לישראל במקום מושבם, לבין אור התורה, ומהו פשרם של האורות הרוחניים שבקעו וזרחו לישראל מבעד למכת חושך.

ובזו כן מצינו במדרש (שמו"ר יד, א) בענינה של מכת חושך, "כל מקום שהיה יהודי נכנס, היה אור נכנס ומאיר לו מה שבחביות ובתיבות ובמטמוניות של מצרים. ועליהם נאמר 'נר לרגלי דברך'". ולכאורה קשה

שהרי פסוק זה נאמר לגבי האור הטמון בדברי התורה הקד', ומה ענינו אצל האור שהיה לישראל במושבותם.

במכת חושך הזכרה לשון חיוב ולא שלילה כשאר המכות

ובקדושת לוי העיר, שמכת חושך נשתנתה משאר המכות, שהנה במכת דבר (שמות ט, ד) נאמר בלשון שלילה, "וממקנה בני ישראל לא מת אחד", וכן במכת ברד (שם, כו) "רק בארץ גשן לא היה ברד". ולעומת זאת, במכת חושך נקט הכתוב בלשון חיוב, וכפי שנאמר (שם י, כג) "ולכל בני ישראל היה אור במושבותם", ודבר זה אומר דרשני.

אמר הקב"ה למלאכים, מצרים ראויים ללקות בחושך

עוד יש להתבונן בדברי המדרש (שמו"ר יד, א) "ויאמר ה' אל משה נטה ידך על השמים ויהי חושך. זהו שנאמר (תהלים קה) 'שלח חשך ויחשיך ולא מרו את דברו', אמר הקב"ה למלאכים, המצריים ראויים ללקות בחושך. מיד הסכימו כולם כאחד ולא המרו". וביאר המהרז"ו (שם), שמכת חושך נשתנתה מכל המכות, היות ובשאר המכות נחלקו העליונים, אם ראויה המכה לבא על מצרים, אך במכת חושך הסכימו כולם כאחד, שראויה המכה לבא ולהיות במצרים. ולכאורה יש להבין, מהו הטעם העומד ביסודו של שינוי זה, ומדוע לא היה מי שיצדד בזכותם של מצרים לבל יכו בסנוורי החושך, כפי שהיה בשאר המכות.

מכת חושך - הפשטת האור הגנוז מנרתיקו

וב"ה נראה בביאור הענין על פי דברי המלבי"ם, אשר הינם יסוד ואבן פינה להבנת תוכנה ומהותה של מכת חושך. שהנה דרשו חז"ל (שמו"ר יד, ב) "מהיכן היה החושך ההוא, ר' יהודה אומר, מחושך של מעלה, שנאמר 'שת חשך סתרו', ופירש המלבי"ם (שמות כא, כב), 'חושך של מעלה היינו שהשפיע

הקב"ה את האור הגנוז, שלפי ערכנו יקרא בשם חושך, כמו שאור השמש הוא חושך אצל העטלף. והוא האור הרוחני שקדם לבריאת העולם, וגנוז הקב"ה לצדיקים לעתיד לבא, ובעולם הזה הלכישו ה' בנרתיק, אך במצרים הפשיטו באותה שעה מנרתיקו, והחשיך את עיני המצריים. וישראל הוכנו אז לסבול את האור, וראו על ידו מה שבמטמוניות. [והשפתי כהן (שמות, שם) ביאר כדברים הללו, והוסיף, שמשום כך לא נאמר "ולכל בני ישראל האיר" אלא "היה אור", לרמוז שאור זה שהפציע במצרים, היה קיים מימים ימימה].

ולאור זאת ביאר המלבי"ם את הטעם שהסכימו העליונים כאחד שמצרים ראויים למכת חושך, שלא כשאר המכות. וזאת מפני שדין כל המכות היה כדיני נפשות, שבהן פותחים בזכות, ומתחילים לדון מן הצד, ואם כל הדיינים פוסקים לחובת הנידון, הרי הוא זכאי, ולכך אם היו כל המלאכים דנים את מצרים לכף חובה, היו יוצאים זכאים בדין.

אבל במכת חושך הבחינו המלאכים שאין דינה כדיני נפשות, שהרי פתח הקב"ה בחובה ואמר "המצריים ראויים ללקות בחושך", וכיון שכן לא נאמרה בכגון זה ההלכה שכאשר כל הדיינים פוסקים לחובה מזכים את הנידון, ולכך הסכימו כולם כאחד, ודנו את מצרים לחובה. וטעם הדבר שמכת חושך איננה כדיני נפשות, מפני שלא באה מכה זו באופן של דין ועונש ורעה כשאר המכות, אלא בהארה גדולה מן האור הגנוז, ומהארה זו נשתלשלו חושך ואפילה למצרים.

ולפי זה יתבאר הפסוק "וימש חשך", שבפשוטו היינו לשון הסרה כפי שתרגם אונקלוס, [וכפי שנאמר (שמות יג, כב) "לא ימיש עמוד הענן"], ואם כן קשה מהו "וימש", והרי החושך לא סר והתבטל, אלא להיפך שהתחזק ביתר שאת. [ורש"י הרגיש בזה ופירש, "וימש- החשיך עליהם חושך יותר מחושכו של לילה, וחשך של לילה יאמיש ויחשיך עוד"]. ברם, לדברי המלבי"ם הרי זה כמין חומר, היות ועל ידי האור הרוחני העליון שהאיר

לישראל במצרים, נסתלק והוסר החושך הגשמי, ולא היה קיים עוד במציאות, ושפיר מתפרש הפסוק 'וימש חושך מלשון הסרה.

אוצרות מצרים נגלו לישראל על ידי בקיעת האור הגנוז

וגניזת אותו האור הבהיר והודך נתבקשה בעת הבריאה, מפני שאין הרשעים יכולים להתקיים בו, וכדברי חז"ל במסכת חגיגה (יב), "כיון שנסתכל הקב"ה בדור המבול ובדור הפלגה וראה שמעשיהם מקולקלים, עמד וגנוז מהם, שנאמר 'וימנע מרשעים אורם'. ולמי גנוז, לצדיקים לעתיד לבא". והיינו כי מדוב בהירותו של האור הגנוז, אין ביכולת אדם חומרי לקבלו, ולכך החשיך תוקף זיוו של אור זה, את עיני מצרים. אבל ישראל הדבוקים ברוח, ואשר כל הנהגתם אומרת טהרה ופרישות, היו ראויים להביט ולראות את האור הגנוז.

האור הגנוז 'סינוור' את עיני המצריים

ומעתה יוארו דברי ר' יעקב סקילי באור יקרות, שהרי האור הגנוז נוצר מכח המאמר "הי אור", ולכך מכוונת מכת חושך כנגד מאמר זה, היות והאור שנברא והושפע הימנו, הוא אשר 'סינוור' את עיני מצרים, כעטלף המסתנוור מן האור, על ידי שלא יכלו אותם הטמאים להביט בזיוו של אור רוחני ונשגב זה. [ואכן מצינו בדברי הר"י סקילי (ת"ה דרשה סג), שהאור הגנוז הוא האור שהיה במכת חושך, וזו ראייה לביאורנו בדבריו שמכת חושך נבעה מ"הי אור"].

"נר לרגלי דברך" מבעד לחושך מצרים

ולאור זיוו של דברים אלו יש להעמיק ולפרש את דברי ר' צדוק הכהן, שבמכת חושך זכו ישראל לאור התורה, והיינו כי כידוע הצפין הקב"ה את האור הגנוז בתורה הקד', וכדברי המדרש (תנחומא פר' נח, ג), "אור

שנברא ביום הראשון, גנוז הקב"ה לעמלי תורה שבעל פה". וביאר העץ יוסף בשם המגיד צדק, שהאור נגנו בתורה, שבה האדם מביט מסוף העולם עד סופו, ומה למעלה ומה למטה. וכעין זה כתב הגר"ח מוולאז'ין בהקדמה לישנות אליהו, "כי נגנו האור בתורה החתומה אשר בידינו, אך מתגלה הוא לצדיקים הזוכים בכל דור ודור ליהנות מאורו". ומשום כך זכו ישראל לאור התורה על ידי הארתו של האור הגנוז.

ובדרך זו נבין את דברי המדרש דלעיל (שמד"ר יד, ג), שיכל מקום שהיה יהודי נכנס, היה אור נכנס ומאיר לו מה שבמטמוניות של מצרים, ועליהם נאמר 'נר לרגלי דברך'. שהרי על ידי האור הגנוז שנגלה לישראל במכת חושך, היו צופים ורואים את כל אוצרותיהם של מצרים. ולכך דרשו בענין זה את הפסוק "נר לרגלי דברך", כי האור הגנוז בדברי התורה שנתגלה באותה שעה לישראל, הוא שהאיר את עיניהם ופילס את מעגל רגליהם, לדעת היכן מונחים כל אוצרות מצרים.

ולפי זה תתיישב היטב הערת הקדושת לוי, שמכת חושך נשתנתה משאר המכות בכך שנקט בה הכתוב בלשון חיוב ולא בשלילה, וכפי שנאמר (שמות י, כג) "ולכל בני ישראל היה אור במושבבותם". וזאת כי עיקר החושך לא בא באופן של עונש כשאר המכות, אלא על ידי הארה גדולה משפע יפעת האור הגנוז, שמחמתה נסתתמו עיניהם של מצרים הטמאים, ולכן נאמר שלבני ישראל היה אור, כי הם היו תכלית האור ההוא, שהאיר להם וזיכה אותם למעלות רוחניות נשגבות. אך שאר המכות באו מלכתחילה בתורת עונש למצרים, אלא שהקב"ה הגן על ישראל שלא ינקו מהמכות, ולכך נאמר שבני ישראל לא ניזוקו מהדבר והכרד, בלשון שלילה ולא בלשון חיוב.

שמש צדקה ומרפא בכנפיה

ועל פי יסוד הדברים הנ"ל, ביאר השפתי כהן את דברי חז"ל (נדרים ח:), 'אין גיהנם לעולם הבא, אלא הקב"ה מוציא חמה מנרתיקה, צדיקים

מתרפאים בה ורשעים נידונים בה, שנאמר, 'כי הנה היום בא בוער כתנור וגו'. וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה ומרפא בכנפיה". ולכאורה כיצד יתכן שאותה השמש תרפא לצדיק ותדון לרשע, והרי ממה נפשך, היטובה היא אם ירעה. ברם, להנ"ל יתבאר, שישמש' זו הינה גילוי האור הגנוז, ולכך, כמו שבמכת חושך, זכו הצדיקים לזיכוך רוחני בהתגלות האור, ונענשו בו הרשעים, כשמנעה מהם חומריותם מלהביט בו, כך לעתיד לבא, כשיצא האור מגניזתו, יתרפאו בו הצדיקים ויענשו בו הרשעים.

ויש להמשיך הקו הלאה ולפרש על פיו את דברי הגמ' (ב"מ פג:). "תזרח השמש יאספון ואל מעונותם ירבצון. תזרח השמש, לצדיקים, ויאספון רשעים לגיהנם". ומשמע שאותה השמש היא הזורחת לצדיקים, והיא המביאה את הרשעים לגיהנם, ודבר זה יתכן רק על ידי האור הגנוז, וכפי שנתבאר. [שו"ד שכך כתב התורת חיים (ב"מ, שם), ש"יאספון רשעים לגיהנם", אינו בגיהנם שנידונים בו הרשעים לאחר מיתה, אלא בגיהנם שלעתיד לבא, כשיוציא הקב"ה חמה מנרתיקה, וצדיקים מתרפאים בה ורשעים נידונים בה. והיינו כהשפתי כהן, שישמש' זו הינה בקיעת האור הגנוז].

אור לארבעה עשר

ובספר המנהיג לרבינו אברהם ב"ר נתן, כתב בפתיחה להלכות פסח (עמ' תלה), "ולכל בני ישראל היה אור במושבותם. אור לארבעה עשר בודקין את החמץ לאור הנר". וְרָמַז בזה, כי היות ובבקיעת האור' הרוחני הנעלה שזרח לישראל במושבותם, החלה להאיר גאולתם של ישראל, ועל ידו זכו לאור התורה, לכך הינו היסוד והשורש לכלל עניני הפסח באשר הם.

מאמר ה

חבצלת השרון

צמאונה של ה'חבצלת' ורטיבותה של ה'שושנה', אות ופמל למדרגת
ישראל בשירת הים

בנסת ישראל נקראה בשם 'חבצלת השרון', בעת אשר פצחה בשירה
חדשה לה, על שפת הים. וכדברי המדרש זוטא (שה"ש ב, א), 'חבצלת
השרון, אין השרון אלא שהיא שרה למקום, למי שבדא את העולם. ואימתי
שרו ישראל למקום, כיון שעלו מן הים אמרו שירה". ומלבד זאת נקראה גם
בשם 'שושנת העמקים', וכפי שדרשו (שה"ש ב, א) 'אני חבצלת השרון, אני היא
שהייתי חבויה בצל של ים, והרטבתי מעשים טובים כשושנה'.

ובשם שנקראה כנסת ישראל בשמות הללו בקריעת הים, כך נתכנתה בהם,
בעת אומרה שירה והלל להשי"ת, בהפציע אור הגאולה בליל פסח.
וכדברי חז"ל (שה"ש ב, א), 'אני חבצלת השרון, אני היא וחביבה אני, אני היא
שהייתי חבויה בצילם של מצרים, ולשעה קלה כנסני הקב"ה לרעמסס,
והרטבתי מעשים טובים כשושנה, ואמרתי לפניו את השירה'.

ושומה על כל משכיל, להעמיק במהות ענינם של 'חבצלת השרון' ו'שושנת
העמקים', ובתוכן הרוחני אשר אותו הן מסמלות. וכן יש להבין, מהו
והרטבתי מעשים טובים, ומהו פשרה של 'רטיבות' רוחנית זו, שאירעה
בליל פסח דאז, ובקריעת הים.

אף שמבחוץ אני כאהלי קדר, מבפנים אני כיריעות שלמה

ודברים מאירים ומרניני לב מצינו בזה בתורת הבית הלוי (שמות יג, טז) שביאר,
שהנה, דבר שהאדם עושה אותו מצד טבעו, קשה לו עד מאד

להתנתק הימנו, כיון שההרגל נעשה טבע. וכדי לעוקרו, צריך להרבות בהרגל הפוך ומנוגד לו. וכמו בשור המועד, שכיון שהחוזק לנגחן, אינו חוזר לתמותו, עד שיחזור בו ג' פעמים. וכן באשה שקבעה וסת, שאינה עוקרתו עד ג' פעמים. והיינו דוקא בַּוְסַת הגוף, שהוא בְּטַבְעָה בלא שום סיבה חיצונית, אבל וסת הנקבע ע"י סיבה שמחוץ לגוף, נעקר בפעם אחת וכמו באכלה שום וראתה, כמבואר בשו"ע (יו"ד סימן קפ"ט). שדינו כוסת שאינו קבוע, שעוקרתו בפעם אחת.

והן הן הדברים לענין התשובה בישראל, שאף אם הרבו לחטוא, נעקר מהם לכלוך החטא בפעם אחת לכשיעשו תשובה. והטעם לזה הוא משום, שבעצם טבעם ורצונם הפנימי, ישראל קדושים וטהורים, ואינם חוטאים אלא מחמת סיבות שמחוץ לגופם, וכמו שאמרו (ברכות ז.) 'גלוי וידוע לפניך שרצוננו לעשות רצונך, ומי מעכב שאור שבעיסה ושעבוד גלויות'. ולכך דומה הדבר ליאכלה שום וראתה' שנעקר בפעם אחת. והוה שאמרה כנסת ישראל, 'אני היא וחביבה אני', שגם כשאני מלוכלכת בחטאים, הנני חביבה מצד פנימיות לבי. וככתוב "שחורה אני ונאווה, כאהלי קדר כיריעות שלמה", דהיינו שגם אם מבחוץ אני שחורה כאהלי קדר, מבפנים אנכי בהירה וצחה כיריעות שלמה.

לשעה קלה כנסני הקב"ה לרעמסס והרטבתי מצוות כשושנה

ומוסיפה כנסת ישראל ואומרת, שישנה ראייה לטיב פְּנִימִיּוֹתֵי מַכְךָ שֶׁאֵף ש"הייתי חבויה בצילם של מצרים", ולא נראתי מובדלת ממעשיהם הרעים, [וכמו שאמרו, 'הללו עובדי ע"ז והללו עובדי ע"ז'], אעפ"כ 'לשעה קלה כנסני הקב"ה לרעמסס, והרטבתי לפניו מצוות ומעשים טובים כשושנה', ובשעה קלה נהפכתי מרע לטוב גמור, ושמחתי על כך, ואמרתי לפניו שירה. וכל זאת משום שגם לפני כן הייתי טובה בפנימיותי,

אלא ששעבוד מצרים גרם לי לחטוא, וכשנסתלק האונס, חזרתי לטוב
בחירתי ורצוני הטוב.

ובה מתבקש לחרוץ את דברי הבית הלוי בדברי הגר"א בשיר השירים (ב, א).
'חבצלת ושושנה הם דבר אחד, אלא שהבדל יש ביניהם, שכשעומדת
בשרון שהוא מקום מיושר ומגולה לעין השמש, אזי היא יבשה, ומשתנה
צבעה לירקון מְשָׁרָב השמש. אך כשהיא עומדת בעמקים, אזי היא לחה
ועומדת בעיקר גוונה, שהוא צח ואדום'. והיינו כי החבצלת מצד עצמה,
מעולה וחשובה, אלא שהתנאים החיצוניים שבהם היא מצויה, גורמים לה
ליובש, אך בשעה שתשוב אליה רטיבותה, מיד חוזר וניעור ריחה ויופיה.

ולאור זאת יתבאר היטב דימויה של כנסת ישראל לחבצלת השרון, בעת
יציאתה ממצרים, שהרי כחבצלת כך ישראל, שמצד טבעם שואפים
לטוב, אלא שהגלות גרמה ל'יובש' רוחני [לפי רום מעלתם], ו'השחירה' את
המַעֲטָה החיצוני של ישראל, בבחינת 'אהלי קדר'. אך בעת גאולתם, הן
בליל פסח, והן בעומדם על שפת הים, עת אשר 'הרטיבו' עצמם ב'לחות'
הרוחנית הטמונה במצוות, מיד נגלתה הנקודה הפנימית המרצדת בעוז,
בלב כל איש מישראל, בבחינת 'שושנת העמקים', הניצבת על עומדה
בתפארתה וברעננותה. וזהו אמרם, 'ולשעה קלה הרטבתי מעשים טובים
כשושנה'.

**'לא אני תחילת הקדושה, אלא מוחזקת ועומדת לי מימי
אבותי'**

והמתכוון ימצא, שישראל העידו זאת באמרם (שמות טו, ב) "אלקי אבי
וארוממנהו", וכפי שפירש רש"י 'לא אני תחילת הקדושה, אלא
מוחזקת ועומדת לי הקדושה ואלהותו עלי מימי אבותי'. ונתכוונו בזה, שְׁאֵל
יתמהו הלכבות, כיצד זכו בזמן כה קצר, לְהִטָּהֵר מטומאת מצרים, עד
להיותם ראויים לומר שירה להשי"ת. וזאת כי הקדושה מושרשת וטבועה

בהם מאבותיהם, ולכך איננה כדבר חיצוני, אלא מעלה בעצם ובטבע איש הישראלי, ולכן בנקל יתנערו ויתרענו מתועבת מצרים, ויגלו כלפי חוץ את נקודת הקדושה השוכנת בליבם, עד אשר יטהרו ויעמדו במדרגה הראויה לאמירת שירה חדשה.

ובן מפורש במכילתא (בשלה פ"א), 'אלקי אבי וארוממנהו, אני מלכה בת מלכים, אהובה בת אהובים, קדושה בת קדושים, טהורה בת טהורים'. ללמדך, שהעידה כנסת ישראל, שקדושתה וטהרתה חקוקה בה מירושת אבותיה, ולכך תשוב בנקל למעלתה הרוחנית.

'מלכה' 'אהובה' 'קדושה' 'טהורה', כנגד האבות והשבטים

ובקילורין לעינים המה דברי השפתי כהן (פ"ד בשלה) שביאר, שהתארים הנ"ל, 'מלכה' 'אהובה' 'קדושה' ו'טהורה', הם כנגד האבות והשבטים. כי כנגד אברהם אמרה כנסת ישראל שהיא מלכה, שהרי אבינו אברהם מלך היה, וכפי שנקרא 'אב המון גוים'. ומצד יצחק הינה אהובה, שנעקד על גבי המזבח, מגודל אהבת ה' שהיתה בלבו. ומצד יעקב היא קדושה, שנתכנה בשם 'קדוש יעקב'. ומצד יב' השבטים היא טהורה, שהרי לא נמצא בהם פגם ופסול. ולדברינו יוטעם הענין היטב, היות ומידות הקדושה של האבות, שהוטבעו בפנימיותם של ישראל, הן הן סוד טהרתם ה'מהירה' ביציאת מצרים.

וביסוד דברינו מצינו בפירוש ה"ט"ז (שמות טו, ב), שביאר את דברי רש"י, ש'לא אני תחילת הקדושה, אלא מוחזקת ועומדת לי מימי אבותי'. שהנה יש להקשות, שמן הראוי היה להקדים 'אלהי אבי לזוה א-לי', היות והאבות קודמים לבנים. ומכך מוכח ומוכרח, שאמירות אלו עוסקות במעלתם של בני ישראל ולא במעלת האבות. הוי אומר, שמתחילה הזכירו שאנו עובדי ה' משום שהוא 'א-לי', ואחר כך הזכירו שמלבד זאת יש לנו חלק נוסף באלוקי ישראל, מצד קדושתנו העצמית המושרשת בנו מאבותינו.

ולכך כתב רש"י 'מוחזקת לי', דהיינו שאמירת 'אלהי אבי' נובעת ממעלתנו העצמית המְחֻזָּקת בקדושה מיסוד האבות הקדו. ולדברינו יש להוסיף, שישראל הורו בזה, שאחיותם בקדושה נטועה בהם מקדמת דנא, ואיננה כדבר חדש שזה מקרוב בא, ולכן זכו להתקדש, מיד כשיהרטיבו עצמם במצוות. [והט"ז הוסיף, שזהו הפירוש ביאלקיני ואלקי אבותינו, שיש לנו חלק בקדושה מצד עצמנו, ומצד המעלה הטבועה בנו מאבותינו].

סגולת המצוות ל'הרטיב' את הנקודה הפנימית שבלב ישראל

ופנינה נוספת אשר תצטרף לשרשרת דברינו, היא בביאור ענין הידור המצוה אשר קיבלה כנסת ישראל עליה לאחר קריעת הים, וכפי שנאמר "זה א-לי ואנוהו", ודרשוהו (שבת קלג:) 'התנאה לפניו במצוות, עשה לפניו סוכה נאה ולולב נאה'. והיינו כי ישראל הבחינו בכך, שמלבד היות המצוות דבר נשגב לכשעצמו, מסוגל כוחן ל'הרטיב' ולהחיות את הנקודה הפנימית שבלב כל איש מישראל, עד אשר יסירו הימנו בשעה קלה כל רכב רוחני, ויזכוהו ויעמידוהו במדרגות רמות. ו'הרטיבה' זו היא שעמדה להם, לחילוף מִצְבָּחם מיחבצלת השרון ל'שושנת העמקים'. ולכך קיבלו על עצמם כנגד זאת, ל'החיות' את המצוה, ושלא לעשותה בצורה 'בשה' ללא חיות וכוונת הלב, אלא מתוך הידור ונוי.

אע"פ שהנני כ'שושנה' לא אבדתי את צמאון ה'חבצלת' לדבר ה'

ברם, למרות שזכו ישראל לבחינת 'שושנת העמקים', עדיין נתכנו בשם 'חבצלת השרון', וכפי שנאמר (שה"ש ב, א) "אני חבצלת השרון שושנת העמקים", וזאת מכיון שבד בבד עם היותנו כ'שושנה', עדיין יש בנו מבחינת היחבצלת. וכפי שביאר הגר"א (שם), שאף שהשושנה מעולה יותר, מכל מקום

ישנה מעלה מיוחדת ב'חבצלת השרון', משום צמאונה והשתוקקותה למים, שלא כשושנה המדושנת ורוויה במים. ולכך אומרת כנסת ישראל, שאע"פ שהנני כשושנה, לא אבדתי את מעלת הצמאון לקדושה ולרוחניות.

ואכן, בשירת הים שעל שמה נקראו ישראל 'חבצלת השרון', טמונה השתוקקות רבה לעבודת ה', וכדברי חז"ל (ילקוט שמואל, רמז רמד) 'משל למלך שהיתה לו מרגלית, ואמר לו בנו, תן אותה לי. אמר לו אינה שלך. הטריח עליו ונתנה לו. כך ישראל אמרו שירה, 'עזי וזמרת י-ה', והיו מבקשים מהקב"ה שיתן להם את התורה, אמר להם אינה שלכם, של עליונים היא. כיון שהטריחו עליו נתנה להם'. וביאר השפתי כהן, שמתחילה מיאן הקב"ה ליתנה להם כיון שלא הגיע זמן מתן תורה. אך מגודל השתוקקותם של ישראל לקבל את התורה, הבטיח ליתנה להם. ואע"פ שלא קיבלו בזמן השירה, אמירתו של גבוה כמסירתו, והואיל ואמר ליתן, הרי זה כאילו נתן.

וראה זה פלא, שבשירת הים קיבלו ישראל על עצמם את הידור המצוות, אף טרם שנצטוו במצוות. וגם ענין זה נובע מהשתוקקותה של כנסת ישראל-חבצלת השרון, לעבוד את השי"ת, ולקיים את מצוותיו.

הטעם שנמשלו ישראל בשירת הים לפגי תאנה

ולמרגלית יקרה זכינו ע"פ דברינו אלו, שהנה נאמר (שה"ש ב, יג) "התאנה חנטה פגיה", ונתבאר בתרגום יונתן, שפסוק זה נאמר על כנסת ישראל שנמשלה לבכורי תאנים, באומרה את שירת הים. והטעם שנמשלו ישראל לפגי תאנה, יתבאר ע"פ דברי הנצי"ב ב'דינה של תורה' (שם), שפגי התאנה נשתנו מכל הפירות, ששאר הפירות אינם ראויים לאכילה עד שיגיע הפרי לכדי שיהא ראוי להזריע, אך פגי תאנה ראויים להאכל עוד לפני היותם פרי (עיי"ש שהוכיח כן ממס' עוקצין, פ"ג). ולכך נמשלו ישראל לפגי תאנה, בעבור

שְׁכַחַהּ השתוקקו 'לאכול' ולקיים את התורה והמצוות, אף לפני שהגיע הזמן הראוי לנתינתם.

השתוקקותה של היחבצלת' לבנין המשכן והמקדש

ומלבד זאת, קיבלו ישראל עליהם בשירת הים, לבנות את בית המקדש, וכפי שתרגם אונקלוס (שמות טו, ב), 'דין אלהי ואבני ליה מקדשא'. ואכן מצינו שישנו קשר הדוק בין שירת הים לבנין המשכן, וכפי שדרשו (שהש"ר ב, א), 'יחבצלת השרון, שעשיתי לו צל ע"י בצלאל. השרון, שאמרתי לפניו שירה'. וביאר השפת אמת (עניני פסח), שבשירת הים אמרו ישראל 'ואנוהו', וגילו בזה את השתוקקותם לבנות בית לה', ולכך זכו לעשות לו צל ומשכן. ולדברינו, מה יוטעם דבר רמיזתה של שאיפה זו ביחבצלת השרון, היות והשתוקקות היחבצלת' לקרבת ה', היא שהביאה את ישראל לקבל על עצמם את בנין המשכן והמקדש.

וזו היא מהותה של אותה שירה נשגבה, שנתאפשרה ע"י 'הרטבת' והארת הנקודה הפנימית שבישראל, ואשר בה הביעו אבותינו את השתוקקותם לגלוי תמידי של נקודה זאת, ע"י התורה והמצוות, וזאת באחזם בצמאון היחבצלת' וב'רטיבות' השושנה.

מאמר ט

זה אלי ואנוהו

בין שלל השבחים וההודאות ששוררו ישראל בשירת הים נאמר (שמות טו, ב), "זה אלי ואנוהו אלהי אבי וארוממנהו". ודרשו חז"ל (שבת קלג:), "זה אלי ואנוהו, התנאה לפניו במצוות, עשה לפניו סוכה נאה ולולב נאה, שופר נאה וציצית נאה, ספר תורה נאה וכתוב בו לשמו בדיו נאה בקולמוס נאה בלבלר אומן, וכורכו בשיראין נאין".

ונמצינו למדים, ששורש הענין של הידור המצוה נעוץ בנס קריעת הים. ובשעה שזכו ישראל לאותו הנס ונתנו שיר והודאה לה', קיבלו עליהם להדר במעשי המצוות. והדבר טעון עיון והתבוננות, שלכאורה מה ענינה של מעלת הידור המצוה אצל קריעת ים סוף, ומדוע נתייחד מאורע זה לענין הידור המצוות.

תכלית ניסי יציאת מצרים - פרסום כבוד ה' בעולם

יסוד ושורש הענין יתבאר לאור דברי הרמב"ן (שמות יג, טז), "ועל דרך האמת, מה שאמר הכתוב בעבור זה עשה ה' לי, כי כמו זה א-לי ואנוהו, יאמר כי בעבור שמו וכבודו עשה עימנו והוציאנו ממצרים". וביאר הכתב והקבלה (שמות יג, ח), "תיבת זה שנאמרה כאן, היא מלשון גבהות ורוממות [ענין בדבריו בבראשית לט יא, שהביא ראיות רבות לכך]. והיינו בעבור זה עשה ה', שכל מה שעשה ה' ביציאת מצרים היה בעבור זה, כלומר בעבור פרסום מעלת רוממות כבודו ויקרת הדרתו בעולם. כי בימי אנוש החלו הדעות להשתבש באמונה, ועיי האותות והמופתים שנעשו במצרים, נתבטלו הדעות הללו, ונדע כבוד ה' בעולם. ונמצא, שתכלית ניסי יציאת מצרים היתה לפרסם ולהודיע את כבודו ית' בעולם.

אשירה לה' בקריעת הים ולא ביציאה ממצרים

ורבינו עזריה פיגזו בספר בינה לעיתים (דרוש א לשביעי של פסח), ביאר בדרך זו את דברי המדרש (שמור"ר כג, ד), 'מיום שברא הקב"ה את העולם ועד שעמדו ישראל על הים, לא היה אדם שאמר שירה לקב"ה אלא ישראל. ברא את אדם הראשון ולא אמר שירה, הציל אברהם מכבשן האש ומן המלכים, וכן יצחק מן המאכלת, ויעקב מן המלאך ומעשו ואנשי שכם, ולא אמרו שירה. כיון שבאו ישראל לים ונקרע להם, מיד אמרו שירה לפני הקב"ה, שנאמר אז ישיר משה ובני ישראל. אמר הקב"ה לאלו הייתי מצפה'. ולכאורה קשה, שהרי מצינו באדם הראשון שאמר מזמור שיר ליום השבת (מכילתא בשלח). ועוד קשה מדוע נקטו חז"ל שלא היה אדם שאמר 'שירה לקב"ה', והרי ודאי שהשירה היא לקב"ה ולא לבלתו.

וביאר, שעיקר שירתם של ישראל לא היתה לשם הודאה על ההצלה והפדות ממצרים, שהרי אם זו היתה כוונתם, היה להם לשורר שירה לה' מיד כשיצאו ממצרים. ועל כרחך, שעיקר שירתם היתה על שנתפרסם ונודע בעולם כבוד השי"ת וגדולתו. שעל ידי נס קריעת הים, נתבססה ונתקיימה האמונה באדון העולם בלב כל הבריות יותר מביציאה עצמה, ומשום כך נתהווה נס הקריעה לראש כל הניסים שנעשו במצרים.

וזהו הביאור בדברי המדרש, שאף על פי שאדם הראשון אמר שירה, לא היתה שירתו לכבוד הקב"ה, דהיינו לכבוד יקר תפארת גדולתו, אלא ששר על ענינו שלו, שחטא ועשה תשובה, וכפי שדרשו חז"ל (קהלת רבה א, ג), 'אמר ר' ברכיה, כיון שראה אדם הראשון שבחה של שבת, שהמביא קרבן מתכפר לו [על חילול שבת בשוגג], התחיל משורר עליה לקב"ה שבח ומזמור, ואמר מזמור שיר ליום השבת. ונמצא שלפני ששוררו ישראל את שירת הים, לא היה מי שאמר שירה לכבוד ה' והדרו, ורק ישראל אמרו

שירה לכבודו. [ולכן נקטו חז"ל שישראל אמרו 'שירה לקב"ה', להורות על שתכלית השירה היתה לשם ה'].

מדוע לא הציף הקב"ה את היאור על מצרים מיד כשיצאו ישראל משם

והיאור החיים הקדי הקשה (שמות ג יח), מדוע לא הציף הקב"ה את היאור על מצרים, כשיצאו ישראל משם, וכך לא היו פרעה ועבדיו רודפים אחריהם, ולא היה צורך לקרוע את הים. ותירץ, שקריעת הים איננה נס שנעשה בדיעבד מחמת שלא היה לישראל מִפְלֹט מפני מצרים, שְׁלֹשׁם כד היה די בהצפת היאור על מצרים, אלא שהיתה לשם תכלית פרסום רוממות ה', שעל ידה נודע בכל הגוים כי מלא כל הארץ כבודו. ודבר זה נתאפשר רק מכח הפלא העצום של בקיעת הים, ולא על ידי שאר הניסים. [ולפי זה יתבאר דברי המדרש תהילים (יח), שבשעה שנקרע הים, נבקעו כל מעיינות תהום שבעולם, ואפילו מים שבכדים ושבצלוחיות. שאין זה נס שלא לצורך, היות והיא היא תכלית הנס, להרבות כבוד ה' בעולם].

ונמצא, שתכלית ניסי יציאת מצרים ובפרט נס קריעת הים, היתה לפרסם שיש מנהיג לבירה, שברצונו משדד את מערכות הבריאה ומהפך את סדרי הטבע.

'הדר' - כינוי להידור החיצוני הנגלה למראה העין

והנה כתב המלבי"ם (ישעיה לה, ב), שהנהגת ניסיו ונפלאותיו הנגלים של השי"ת, מְכַנָּה בשם 'הדר', שהוא כינוי להידור החיצוני הנגלה למראה העין. [וכן אומרים בתפילות הימים הנוראים, "והופע בהדר גאון עוזך", ופירש בסידור התפילה לרוקח (עמ' תרנג'), "תגלה עצמך בהדר גְּאוֹת עוז גבורתך". הוי אומר, שיהדרי ענינו הופעת וגילוי גבורתו ית' לעין כל. (וכן פירש רש"י במסכת בבא קמא (לח), שתיבת 'הופיע' שבפסוק (דברים לג, ב) "הופיע מהר

פארן, היא מלשון גילוי). והוסיף המלבי"ם, שאין רצונו ית' להנהיג עולמו בהנהגה ניסית, אלא בדרך הטבע, שבה כבודו בהסתר, אבל לעתים ישדד מערכות הטבע, ויתהדר בם לעיני בריותיו.

הידור מצוה- להודיע הדרו של הקב"ה

ולאור דברינו עד עתה, יתבאר היטב הצד השווה שבין הידור המצוה לנס קריעת הים, וזאת בהקדם דברי המהר"ל (גבורות ה' פמ"ז), שכאשר האדם מהדר במצוות, הינו מעיד על הודו והדרו של הקב"ה, כיון שבעבודת האדון המהודר, ראויה ומתבקשת מעלת ההידור. וביותר, שההדר החיצוני שבמצוה, מורה על פנימיות הדרה של הבריאה כולה, המונהגת ומושגחת מאיתו ית'. ולכך על ידי ההידור במצוות המלך, נודע הידורו בעולם.

ולבן, בעת קריעת הים שהיוותה את פיסגת גילוי הדר ה' בעולם [כדברי האוה"ח הקד' לעיל], החזיקו ישראל בעבודת הידור המצוות, שעל ידה יודע הדר ה' לעין כל. והיינו זה א-לי ואנוהו, שדרשו בו 'אני והוא', וכן 'אתנאה לפניו במצוות', ומקור נביעת שתי הדרשות, אחד הוא, שיאני והוא' הינו כמין היקש, 'מה הוא אף אני'. ללמדך, שכשם שהשי"ת גילה את הנהגת הדרו בקריעת הים, כך ישראל קיבלו עליהם להתמיד בפרסום הדרו על ידי ההידור במצוותיו.

נוה שאנן

ובמכילתא (פרשת בשלה) דרשו, 'זה אלי ואנוהו, ר' יוסי בן דורמסקית אומר, אעשה לפניו מקדש נאה, ואין נאה אלא בית המקדש, שנאמר, (ישעיה לג) עיניך תראנה ירושלם נוה שאנן. וכן תרגם אונקלוס, "דין אלהי ואבני ליה מקדשא". וביאר המהר"ל (גבורות ה', שם), שבית המקדש היה בית נאה ומהודר, ובית הדר ראוי למלך מהודר.

ולדברי המלבי"ם דלעיל יש להוסיף, שבבית המקדש היתה הנהגת ההדר מצויה תדיר, שהרי הניסים נראו שם לעין כל, ולכן בעת גילוי הדר ה' בקריעת הים, קיבלו ישראל עליהם לבנות את בית ההדר הלא הוא בית המקדש, ועל ידו לפרסם את כבוד ה' בעולם.

הידור מצוה עד שלישי כנגד "ומבחר שלישי"

ובמסכת בבא קמא (ט) אמרו, שחייב אדם להזיל מממונו בהידור מצוה עד שלישי. ויש בנותן טעם להביא את דברי הבני יששכר (מאמרי השבתות, ב) בענין זה. שהנה מצינו במכילתא (בשלה פ"א, ז), שמתחילה היו נוהגין לאסור בעגלה, סוס אחד לרכיבה, ופרעה שהיה בימי יוסף הנהיג לאסור במרכבתו שני סוסים, ואחריו בא פרעה ששיעבד את ישראל, וכשרדף אחריהם אסר שלשה סוסים במרכבותיו, כדי שימהר להשיג אותם, וזהו שנאמר "ויקח שש מאות רכב בחור וכל רכב מצרים, ושלישים על כלו". ונמצא שפרעה הוסיף הידור שלישי בעבירה כדי לרדוף אחרי ישראל, והענישו הקב"ה בסוס ורוכבו רמה בים, ומבחר שלישי טבעו בים סוף. וכנגד זה קיבלו עליהם ישראל באותה שעה, להדר במעשי המצוות עד שלישי. והדברים מאירים.

